

Katedra: Filozofie
Studijní program: Filozofie
Studijní obor: Filozofie humanitních věd

GULAG: SYSTÉM SOVĚTSKÝCH TÁBORŮ

GULAG: SYSTEM OF SOVIET CAMPS

Bakalářská práce: 11-FP-KFL-083

Autor:

Nataliya Kostina

Podpis:

Vedoucí práce: Mgr. Ing. Martin Brabec, PhD.

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
68	0	0	0	13	5

V Liberci dne: 28. 04. 2011

Čestné prohlášení

Název práce: Gulag: systém sovětských táborů
Jméno a příjmení autora: Nataliya Kostina
Osobní číslo: P08000352

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména §60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložila elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedla jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 28. 04. 2011

Nataliya Kostina

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCÍ
FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra filosofie

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(pro bakalářský studijní program)

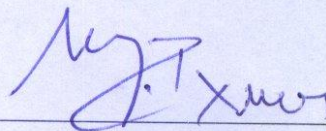
pro (kandidát): Nataliya Kostina
adresa: Hlavní 870 Smržovka, 468 41 Tanvald
studijní obor (kombinace): Filosofie humanitních věd
Název BP: **Gulag: systém sovětských táborů**
Název BP v angličtině: **Gulag: system of Soviet camps**
Vedoucí práce: Mgr. Ing. Martin Brabec, PhD.
Konzultant:
Termín odevzdání: 30. 4. 2011

Poznámka: Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování BP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné, resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne 14. 4. 2010

děkan

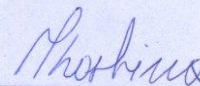
vedoucí katedry

Převzal (kandidát): NATALIYA KOSTINA

Datum:

7. 10. 2010

Podpis:

Název BP: GULAG: SYSTÉM SOVĚTSKÝCH TÁBORŮ

Vedoucí práce: Mgr. Ing. Martin Brabec, PhD.

Cíl: Podat souhrnný rozbor struktury a chodu pracovních táborů Sovětského svazu. Vyložit dějiny systému sovětských táborů, historickou situaci v době jejich vzniku, život a práci v táborech. Na závěr se budu věnovat rozpadu pracovních táborů.

Požadavky: Účast na pravidelných konzultacích, práce s odbornou literaturou.

Metody: Práce s odbornou i autobiografickou literaturou.

Literatura: APPLEBAUM, Anne. Gulag : historie. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. 604 s. ISBN 80-7306-152-X.
CHLEVŇUK, Oleg V. Historie GULAGU : od kolektivizace do "velkého teroru". První vydání. Praha : BB/art s.r.o., 2008. 477 s. ISBN 978-80-7381-462-5.
SOLŽENICYN, Alexandr. Soustroví GULAG : 1., 2. a 3 díl. Druhé, upravené vydání. Praha : OK CENTRUM, 1990. 1056 s. ISBN 80-900270-0-8.
ŠALAMOV, Varlam. Kolymskyje rassказы. Moskva : Sovetskij pisatel', 1987. 255 s.

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala všem, kteří mi pomohli s realizací bakalářské práce, zejména vedoucímu práce Mgr. Ing. Martinu Brabcovi, PhD. za pomoc a vedení. Dále bych chtěla poděkovat své rodině a příteli za veškerou podporu během studia.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá vývojem pracovních, koncentračních táborů v Sovětském svazu od vzniku až po jejich zánik. Cílem je podat souhrnný rozbor struktury a chodu táborů a vyložit dějiny systému táborů, historickou situaci v době jejich vzniku, život a práci v táborech. Stanoveného cíle práce bylo dosaženo.

První část práce pojednává o vzniku pracovních táborů v Sovětském svazu a jejich historickém pozadí. Popisuje vznik prvního tábora na Soloveckých ostrovech a začátek vlády Stalina, který velmi ovlivnil další vývoj Gulagu. Druhá část popisuje mechanismus všech složek táborů, kterými musel projít každý vězeň počínaje zatčením a konče jeho životem v táboře. Poslední část práce pojednává o chodu táborů v období druhé světové války a po ní, smrti Stalina a o řadě jeho nástupců, kteří různě reorganizovali složky Gulagu, což vedlo k jeho zániku a následně o rozpadu Sovětského svazu.

Klíčová slova

Koncentrační pracovní tábor, Stalin, systém, Sovětský svaz, tajná policie, vězeň, teror, zatčení, odsouzení.

Summary

The bachelor thesis considers the evolution of labour and concentration camps in Soviet Union since its beginning until its end. The purpose is to present a general analysis of structure, progress of concentration camps and explicate the history of system of the camps, historical situation at process time, life and work in camps. The set target of work has been achieved.

The first part of thesis treat about beginning of labour camps in Soviet Union and its historical background. It describes beginning of the first camp in Solovetsky Island and beginning of Stalin's government, which really influenced the

development of Gulag. The second part describes mechanism of all units in camps, which every prisoner had to go through, starting with being arrested until its life in camps. The last part treat about progress of camps during the second world war, after, death of Stalin and line of his successors who reorganized all units of gulag which led to the end of concentration camps and subsequently end of Soviet Union.

Key words

Concentration and labour camp, Stalin, System, Soviet Union, secret police, prisoner, terror, arrest, conviction.

Obsah

1	Úvod.....	9
2	Vznik Gulagu.....	10
2.1	Solovecké ostrovy – SLON.....	13
2.2	Stalinský gulag.....	18
2.3	Velká čistka.....	23
2.4	Shrnutí.....	27
3	Cesta táborem.....	28
3.1	Zatčení.....	28
3.2	Vyšetřování.....	30
3.3	System soudnictví a zákoník RSFSR.....	32
3.4	Transport.....	36
3.5	Struktura tábora.....	38
3.6	Ženy, děti a nezletilí v táboře.....	42
3.6.1	Tábory pro děti a nezletilé.....	46
3.7	Shrnutí.....	46
4	Vrchol a zánik Gulagu.....	49
4.1	Táborový systém v době války.....	49
4.2	Poválečný stav v Gulagu.....	52
4.3	Stalinova smrt.....	55
4.4	Propouštění a zánik Gulagu.....	56
4.5	Éra po zániku Gulagu.....	57
4.6	Shrnutí.....	59
5	Závěr.....	60
6	Použitá literatura.....	63
7	Seznam příloh.....	65

1 Úvod

Téma bakalářské práce jsem dlouho zvažovala, nakonec jsem se rozhodla pro koncentrační pracovní tábory v bývalém Sovětském svazu. Přivedl mě k tomu především zájem o nepříliš známou problematiku Gulagu (ГУЛАГ - главное управление лагерей), která je spjata se zemí mého původu. Pod pojmem Gulag se skrývá správa koncentračních táborů a samotný systém sovětské otrocké práce. Gulag se stal vyjádřením celého sovětského represivního systému, který se začal budovat za Lenina a byl rozšířen za vlády Stalina. Tato síť věznic a táborů patřila k neveřejným a zamlčovaným tématům. Problematika politických represí v Sovětském Rusku představuje pro společnost bývalého SSSR dosud živé a bolestivé téma. Práce v první a poslední části ukazuje tematiku sovětských represí z hlediska historických vývojových etap, jimiž procházel Gulag.

Prostřední část mé práce poukazuje na tuto tematiku z hlediska popisu cesty vězňů od zatčení přes vězeňské zařízení, výkon trestu až do propuštění. Vybraná témata poskytují informace o územním rozsahu vězeňského systému, který se rozléhal od západních hranic Sovětského svazu až po pouště v Střední Asii, o pestrosti národnostního a sociálního složení trestanců. Zatýkáni byli lidé ze všech koutů světa a různého společenského postavení: politici, profesori, inženýři, kněží, vojáci, rolníci, dělníci, vrazi, zloději, bezdomovci, badatelé a také děti.

V závěru práce se věnuji smrti Stalina a době zániku koncentračních pracovních táborů a rozpadu Sovětského svazu.

Cílem mé práce je pomocí dostupné literatury zmapovat historii a důležité události Gulagu, poskytnout souhrnný rozbor struktury a chodu pracovních táborů Sovětského svazu. Bakalářská práce tematizuje danou problematiku z hlediska systému sovětských táborů, historické situace v době jejich vzniku a rozpadu, života a práce v táborech.

2 Vznik Gulagu

V této kapitole se budu zabývat historickou situací, která vedla ke vzniku ruských, původně pracovních-táborů Gulag. Podrobněji se budu věnovat vzniku prvního lágru, který se otevřel na popud Vladimíra Iljiče Lenina v roce 1923 na Soloveckých ostrovech v Bílém moři. Dále se také zaměřím na Stalinův první velký projekt, kterým je stavba Bělomořského kanálu. Poté následuje Stalinova revoluce v roce 1929, která má přinést rychlou industrializaci. Schválený hospodářský systém, takzvaná „pětiletka“, měl přinést rychlý nárůst průmyslové produkce. Součástí plánu je také kolektivizace, která zapříčinila přesun velkého množství vězňů do táborů. Došlo tak k jejich přeplnění, proto bylo nutné rozšířit a reorganizovat nejen tábory, ale i celý vězeňský systém. V poslední části kapitoly se budu zabývat „Velkým terorem“, který nastal v letech 1937-1938. Velká čistka byla největší v historii Gulagu. Zatýkáni nebyli pouze kulaci, ale také lidé z vysokých vládních funkcí, velitelé a zakladatelé pracovních koncentračních táborů.

Předchůdce měl Gulag již v carském Rusku, kde fungovaly oddíly nucených prací. Po revoluci v roce 1917 se staly nucené práce nedílnou součástí sovětského systému. Dne 25. října pod vedením Lenina se uskutečnil převrat. Bolševici zatklí členy Prozatímní vlády a Vladimír Iljič Lenin se tak dostal do čela a přejmenoval Rusko na Sovětské Rusko.

Bolševici měli velmi malou lidovou podporu, proto přistoupili k vyhlazení svých opravdových a také potenciálních protivníků, třídních nepřátel, bez ohledu na všeobecné a legislativní normy. Potlačovali intelektuální i politickou opozici. Napadali představitele starého režimu i socialisty – anarchisty, menševiky a také esery (socialistické revolucionáře). Život lidí v té době se stál závislým na milosrdenství bolševických vůdců. Násilí a teror se staly účinnou a jedinou metodou k dosažení daných cílů.¹

¹APPLEBAUM, Anne. Gulag : historie. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s. 36.

Na tomto pozadí násilné občanské války se zrodily pracovní tábory. Byly vytvořeny v klasickém stylu bolševiků – ve spěchu jako nutné opatření. Již před Říjnovou revolucí Lenin navrhoval nucené práce pro kapitalisty. V lednu 1918 vyhlásil jako jednotný cíl „očistu ruské země od všeho škodlivého hmyzu“. Jak popisuje Solženicyn, za hmyz Lenin považoval nejen všechny členy cizích tříd, ale i dělníky, kteří se vyhýbají práci. Zajímavou otázkou je, kdo všechno k tomuto hmyzu patřil. Byly to především malé skupiny, například družstevníci, majitelé domů, duchovní, středoškolští profesori, atd. Jednoduše řečeno od prvního dne sovětského Ruska lidé byli trestáni ne za to, čím se provinili, ale za to, kým byli.

Neexistuje žádné vymezení třídního nepřítele, což vedlo k tomu, že se začalo zatýkat v podstatě libovolně, kdo přišel pod ruku. Zatýkali každého, kdo byl nějakým způsobem podezřelý. V každém místě nepřítel měl jinou definici. Rozhodnutí o tom, kdo je nebo není nepřítel, se nechávalo na policii nebo vojácích. Pro tento účel Lenin měl svou tajnou policii Čeku, kterou založil Felix Dzeržinskij. Byla to instituce, která se nemusela řídit zákony a podřizovat se policii, byla mimořádná (črezvyčajnaja komissija). Čeka byla předchůdkyní GPU, OGPU, NKVD a KGB.²

V době kdy, se bolševici ujali vlády, zůstalo jen několik vězení ještě z dob carského Ruska, která nevyhovovala žádným normám. Ve vězeních byla několikanásobně překračována kapacita, vězni nemohli ani vykonávat práce, protože neměli vhodné oblečení.

V létě 1918 se našlo řešení, kam vězně posílat. Právě skončila účast Ruska v 1. světové válce a byly propuštěny dva miliony válečných zajatců. Prázdné tábory byly ihned předány Čece. Čeka byla ideálním orgánem, který se mohl zabývat vězněním ve speciálních táborech. Byla to instituce, která se nemusela řídit zákony a podřizovat se policii, byla mimořádná (črezvyčajnaja komissija).

První oficiální dekrety o pracovních táborech byly uveřejněny na jaře 1919. Obsahovaly množství předpisů a doporučení. Každé oblastní město mělo zřídit tábor pro 300 lidí. Nařizovaly pracovní osmihodinovou dobu s tím, že přesčasy a noční práce byla povolena v souladu s táborovými pravidly. Pokus o útěk několikanásobně

²SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustrvív GULAG : 1. díl*. 2. upravené vydání. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 26-30

zvyšoval trest, za druhý pokus byl trest smrti. Práce neměla sloužit jako převýchovný prostředek, ale každý vězeň si tak měl zaplatit pobyt ve vězení. Zakladatelé táborů věřili, že tábory budou finančně soběstačné a dokáží zaplatit provoz. Zdravotní podmínky v některých táborech však byly velmi zlé, lidé byli příliš nemocní, než aby mohli pracovat. Hrozilo dokonce vypuknutí epidemie. V důsledku toho se vyvinula taktika posílat nemocné lidi jinam, čímž se tábory stanou efektivnější. Vedení táborů se zabývalo nemocnými pouze proto, že nemocní a hladoví nemohou efektivně vykonávat svou práci. Nezajímala je ani lidskost ani důstojnost.

Na konci občanské války byly vyvinuty dva různé vězeňské systémy, které se lišily pravidly, tradicemi a ideologiemi:

1. obyčejný vězeňský systém – provozoval komisariát vnitra, zabýval se zločinity. V tomto systému vězňové byli zavřeni v tradičních věznicích. Hlavním cílem zde bylo napravit zločince nápravnou prací, která měla pomoci vězňům získat užitečné dovednosti, následně se socializovat ve společnosti a tím zabránit páchání zločinů.
2. speciální (mimořádný) tábor – kontrolovala Čeka. Používala zčásti podobnou metodu převýchovy. Tyto tábory nebyli však jinou podobou obyčejných táborů, byly mimo jurisdikci sovětských institucí. Pro veřejnost byly neviditelné, měly přísnější režim a zvláštní pravidla. Uvězněné osoby ve většině případů ani nebyly odsouzeny soudem. Bolševické tábory, které byly zřízeny jako nutné opatření, se stále víc rozrůstaly a byly čím dál silnější, stejně tak, jak rostla moc Čeky a rozšiřoval se pojem „nepřítel“. Nakonec se oba vězeňské systémy sjednotily. Obyčejný vězeňský systém spadl pod správu speciálního a přebral jeho pravidla.

Speciální vězeňský systém byl určen k tomu, aby se zabýval zvláštními vězni, konkrétně třídními nepříteli, knězi, spekulanty a členy nebolševických revolučních socialistických stran. Tito vězni patřili do zvláštní kategorie politických vězňů, které bylo obtížné kontrolovat. Většina z nich prošla carským vězením a ovládali metody organizování hladovky, protestů, výměny informací mezi celami. Velmi důležitým faktem bylo to, že věděli jak navázat kontakt s vnějším světem a koho kontaktovat. Měli své spoje v zahraničí, které mohly velmi poškodit reputaci bolševiků

v zahraničí. Tato nepříznivá publicita velmi znepokojovala bolševiky. Čeka se také snažila zmírnit situaci tím, že nezvládnutelné socialisty přemísťovala do vzdálenějších míst od jejich kontaktů. Nicméně nebylo to účinné. Kam političtí vězňové přišli, všude požadovali privilegia, na která byli zvyklí v carských vězeních. Požadovali knihy, noviny, psací potřeby, vycházky, právo vyjednávání a korespondence, dokonce přiděl cigaret nebo nákup na trhu.

Velitelé si na takovéto vězně často stěžovali. Někteří je chtěli umlčet zavřením do temných a studených cel plných parazitů a občasným střílením do oken, jiní to brali do svých rukou, a pokud vyjednávání nebylo úspěšné, všechny popravili.

Represe ani ústupky neúčinkovaly. Čeka nedokázala zabránit šíření zpráv o vězeňském systému, které se dostávaly do zahraničí, nedokázala si poradit a udržet pod kontrolou speciální vězně. Musela najít řešení pro tyto nepoddajné kontrarevolucionáře. Na jaře 1923 řešení vyplynulo – Solovecké ostrovy.³

2.1 Solovecké ostrovy – SLON

Před šesti sty lety se usadili na Soloveckých ostrovech v Bílém moři první osídlenci. Založili zde klášter a největší pravoslavný chrám v Rusku. V průběhu staletí byly Solovecké ostrovy považovány za posvátné místo. Říjnová revoluce 1917 se však postarala o zničení všeho, co se tu vybuďovalo.

Klášter přestal fungovat v roce 1920. Na základech jeho hospodářství zde vznikl Solovecký kolchoz, kterému byl bezúplatně předán veškerý majetek kláštera, tj. budovy, inventář a půda.

Ani kolchoz však neměl dlouhého trvání, protože 13. října 1923 bylo rozhodnuto, že na Soloveckých ostrovech bude vybudován první koncentrační tábor Gulagu – Solovecký tábor zvláštního určení (dále jen SLON).⁴

³ APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. S 39-46.

⁴ *Solovki Encyclopaedia* [online]. 1998, 2001 [cit. 2011-01-18]. Dostupné z WWW: <<http://www.solovki.ca/>>.

Několik měsíců před oficiálním rozhodnutím o zřízení tábora byla na ostrov přivezena první dávka vězňů z Archangelska a Pertominska. Byli to političtí vězni, které po příjezdu umístili do menšího kláštera několik kilometrů vzdáleného od hlavního komplexu Soloveckého Kremlu. Před jejich příjezdem tam však vypukl požár, který zničil nebo poškodil většinu budov. Vězni tedy nejprve začali opravovat budovy, zajišťovat hospodářství a připravovat se na zimní období. Po několika měsících byla vybudována pekárna, prádelna, nemocnice, cihelna a dílna kožedělné výroby.

Tábor se skládal ze šesti oddělení na ostrovech a tranzitního tábora v Kemu. První oddělení se nacházelo za kamennou zdí v Kremlu. Zde také sídlila hlavní správa tábora. Druhé oddělení bylo v různých stanicích Velkého Soloveckého ostrova (Sosnovka, Valdaj atd.), kde se prováděla těžba dřeva a rašeliny. Třetí oddělení se nacházelo na ostrově Velká Muksalma. Čtvrté oddělení se nacházelo na Sekyrné hoře, kde se nacházela mužská korekce. Páté oddělení se rozmístilo na Kondostově, kam posílali vězně s těžkými, nakažlivými nemocemi a také vězně, kteří odmítali pracovat. Šesté oddělení se nacházelo na ostrově Anzer, z důvodu méně přijatelných klimatických podmínek zde byl umístěn tábor pro invalidy. Kromě těchto oddělení dále existoval ženský trestný tábor na ostrově Zajackij.⁵

V celách bývalého kláštera byly naprosto otřesné podmínky. V hlavním komplexu v Kremlu spali namačkaní vězni na pryčnách plných štěnic, a pokud někdo vyšel ven, byl napaden hejnem komárů. Mimo Kreml v blízkosti lesních pracovišť byli drženi vězňové v ještě horších podmínkách. Spali v ručně vykopaných děrách. Špatné hygienické podmínky vedli k nemocem a především k tyfu. Každý rok na tyfus a další epidemie umřela čtvrtina až polovina vězňů.⁶ O těchto lágrpunktech je těžko se něco dovědět, protože právě tito lidé nepřežili. V zimě je neoblékali, délka pracovního dne byla určena úkolem, pracovní den končil splněním úkolu.

⁵MORYKOV, Jurij. *Wwww.solovki.ru : Соловецкие острова* [online]. 2004 [cit. 2011-04-18]. Соловки.РУ. Dostupné z WWW: <<http://www.solovki.info/?action=archive&id=219>>.

⁶ APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 51.

Na ostrovech bylo mnoho druhů mučení a poprav. Častým způsobem mučení bylo nahého vězně přivázat ke stromu v lese a nechat ho na pospas komárům.⁷

Anne Applebaum popisuje ve své knize výpověď vězně Kiseljova z tábora na ostrově Anzer. Tento tábor řídil čekista Potapov. Nechával vězně kácet dřevo bez přestávek a bez oddechu s minimem jídla. Pro pár dní odpočinku si dobrovolně usekávali ruce a nohy. Potapov to zřejmě pokládal za trofej a vychloubal se návštěvníkům, že „*vlastníma rukama povraždil víc než 400 lidí*“.⁸

Hromadné popravy, kdy popravili i 50 lidí najednou, zde byly velmi časté. Za popravu se také považovalo odsouzení do korekce Sekyrka, odkud se vrátilo jen málo odsouzených. Z tohoto důvodů je těžké se dovědět, jaké ve skutečnosti tam byly podmínky. Solženicyn uvádí pouze stručný popis korekce v dvouposchodovém chrámu. V korekci se sedělo na bydlech upevněných od zdi ke zdi o tloušťce paže, vězni museli sedět na těchto bydlech celý den. Na noc bylo dovoleno si lehnout na zem, museli však lehat jeden na druhého, protože tam nebylo místo. Bydla byla umístěna v takové výšce, aby nohy nedosahovali na zem. Je velmi těžké uchovat rovnováhu a udržet se nahoře celý den. Pokud vězeň spadl, byl dozorcí zbit.⁹

Jednu dobu táborové vedení zakázalo dozorcům střílet vězně. Dozorci však přišli na jinou metodu jak je popravovat. Sráželi vězně z dlouhého schodiště o 365 dřevěných stupních. Uváděli to jako nehody.

Nicméně i přes všechno špatné co odsouzení viděli a čím si procházeli, nepřestávali se bavit. Možná to byl jediný způsob alespoň na chvíli se cítit volnými a šťastnými. Založili si svoje táborové divadlo, hráli úryvky z her podle paměti. Později do tábora přibyla skupina profesionálních herců a divadlo povznesli na vyšší úroveň. Hrály se zde opery, konala akrobatická vystoupení a promítaly filmy. V táboře byla také knihovna a botanická zahrada, kde vězňové zjišťovali, co by se zde dalo pěstovat. Dokonce se zde vydávaly noviny a měsíčníky s poezií

⁷SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 2. díl*. 2. upravené vydání. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 31.

⁸APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 51.

⁹SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 2. díl*. 2. upravené vydání. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 23.

a naučnými články. Měsíčník „SLON“ poprvé vyšel již 1. dubna 1924. O rok později byl přejmenován na „Solovecké ostrovy“.

Odsouzeným mnichům a farářům bylo dovoleno o svátcích konat bohoslužby v kostele sv. Onufrija na hřbitově. Tento kostel byl zde zachován kvůli věřícím, kteří zde zůstali po zavření kláštera. Většina z nich pracovala v táborech na různých hospodářských pozicích.

Počet odsouzených v Soloveckých táborech se pořád navyšoval. Bylo potřeba většího financování. Táborům SLON, ale ani jiným vězením se nepodařilo dosáhnout soběstačnosti. Velitelé dokonce požadovali stále víc finančních prostředků.

Situace se zásadně začala měnit díky návrhům jednoho z odsouzených. Jeho jméno se často objevuje v domácí ruské literatuře a je s ním spojeno mnoho legend. Jmenoval se Naftalij Aronovič Frenkel. Podle vězeňské registrační karty se narodil roku 1883 v Haiřě v Palestině. Pravděpodobně se živil jako obchodník a jeho cesty ho přivedly do Sovětského svazu, kde byl uvězněn na 10 let nucené práce. Proč byl uvězněn se jistě neví, někde se píše, že za nepovolené překročení hranic, pašeráctví nebo za černý obchod s cizí měnou.¹⁰

Jak se Frenkelovi podařilo dostat z řad vězňů a stát se velitelem tábora také není známo. Applebaum píše, že Frenkel byl velmi šokován organizací a plýtváním peněz i prací. Napsal dopis, kde zanalyzoval každé odvětví táborových zaměstnání, upozornil na chyby a navrhl řešení. Tento dopis upoutal pozornost správce tábora a následně se dostal do rukou Genrichu Jagodovi, čekistovi, který se později stal náčelníkem tajné policie. Podle Solženicyna se dokonce sešel v Moskvě se Stalinem a probíral s ním své nápady. Po necelém roce, který Frenkel strávil v táboře, správa SLONU navrhla jeho propuštění.¹¹

Frenkel navrhl použít vězně na vnější práce, nepotřebující významné počáteční kapitálové investice, dovolující uplatnění velkého množství ruční práce a také nekvalifikované pracovní síly. V podmínkách severní části Sovětského svazu,

¹⁰MORYKOV, Jurij. *Www.solovki.ru : Соловецкие острова* [online]. 2004 [cit. 2011-04-18]. Соловки.PY. Dostupné z WWW: <<http://www.solovki.info/?action=archive&id=219>>.

¹¹SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 2. díl. 2. upravené vydání*. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 42-43.

kde je nedostatek pracovní síly, to dávalo možnost s minimálními náklady dosáhnout požadovaných výsledků a dostávat značné příjmy na zaopatření jak vězňů, tak orgány tábora. Pro stimulaci odsouzených se používal systém jak materiální stimulace, tak peněžní. Frenkel vymyslel systém, jak vězňům přidělovat denní jídlo podle množství odvedené práce. Rozdělil je do tří skupin podle fyzické zdatnosti:

- na vězně zdatné těžké práce. Tato skupina dostávala 800 gramů chleba a 80 gramů masa,
- na vězně, kteří mohli vykonávat pouze lehkou práci, dostávali 500 gramů chleba a 40 gramů masa,
- třetí skupina byla pro invalidy. V této skupině vězňové dostávali nejmenší dávku jídla – 400 gramů chleba a 40 gramů masa.

Nejhlavnější věci ve Frenkelově systému byla možnost zkrátit si dobu pobytu v pracovních táborech. Při údernické práci (udarnaja rabota) se dva pracovní dny počítali za tři dny zkrácení doby odsouzení.

Frenkel řídil ekonomicko-komerční oddělení SLONU, snažil se, aby tábory byly nejen soběstačné, ale také výnosné. SLON začal přebírat různé zakázky od jiných podniků. Tábor měl velmi levnou práci a mohl vyřadit jakoukoli konkurenci. Tak vyřadili běžné lesníky a následně také získali zakázku na stavby silnic.

Právě zkušenost a úspěch Soloveckého tábora byl důvodem pro restrukturalizaci sovětského vězeňského systému. SLON se stal komerční institucí a upustil od svého hlavního úkolu převýchovy vězňů pomocí práce, místo toho odsouzení museli plnit nelidské normy, při kterých se mrzčili a umírali.¹²

V tomto období Frenkel zrušil vše, co nepřinášelo žádnou hospodářskou produktivitu. Zrušil solovecké noviny a časopisy, nechal pouze muzeum a divadlo pro reprezentativní účel.

Koncem dvacátých let se rozdíl mezi politickým a kriminálním vězněm změnil. Političtí vězni neměli žádné výsadní postavení a museli stejně tak pracovat na kácení lesu nebo stavbě silnic jako kriminální. Na každého jedince se pohlíželo

¹²MORYKOV, Jurij. *Www.solovki.ru : Соловецкие острова* [online]. 2004 [cit. 2011-04-18]. Соловки.РУ. Dostupné z WWW: <<http://www.solovki.info/?action=archive&id=219>>

pouze jako na pracovní sílu. Političtí vězňové se za žádnou cenu nechtěli pokořit a dál si vynucovali zvláštní podmínky a převoz na pevninu prostřednictvím hladovek. Na jaře roku 1925 to vypadalo, že vyhráli. Začali je odvážet ze Soloveckých ostrovů na pevninu. Byli však posláni do uzavřených věznic (izolátorů) buď na Sibiř, nebo na Ural, kde je čekali ještě mnohem horší podmínky než na Soloveckých ostrovech.¹³

2.2 Stalinský gulag

Revoluce v roce 1929 potřebovala už odlišný typ vůdce. Josif Vissarionovič Stalin ve dvacátých letech přemohl nepřátele bolševiků a rozpoutal řadu stranických čistek. V tomto roce však Stalin ještě nebyl diktátorem, jakým se stal v následujícím desetiletí. Stalin nastolil politiku, která upevnila jeho moc a k nepoznání proměnila sovětskou ekonomiku a společnost. „Velký obrat“, jak tomu sám říkal.

Jádrem Stalinovy revoluce byl nový program rychlé industrializace. Rozhodl se radikálně změnit podmínky života obyčejných lidí, které byli i tak zbídačení lety revoluce, občanskou válkou a ekonomickými experimenty. Sovětská vláda schválila pětiletý plán hospodářského programu, který požadoval dvacetiprocentní roční růst průmyslové produkce. Znovu se zavedly potravinové přiděly. Místo pětidenního pracovního týdne se museli dělníci střídat tak, aby továrny nikdy nepřestaly vyrábět. Při důležitých úkolech se rozdělovaly třicetihodinové směny, někteří dělníci byli v práci průměrně 300 hodin měsíčně. Zavádělo se soupeření o splnění a překročení plánu. Zároveň nikdo nesměl o správnosti plánu pochybovat.

Vysoké tempo změn a primitivní technika vedla k chybám. To zajistilo další proudy vězňů. Teď se zatýkali diverzanti a sabotéři, kteří zabraňovali sovětské ekonomice v rozkvětu.

Další proudy vězňů pramenily z násilné kolektivizace venkova. V krátkém časovém období přinutili komisaři miliony rolníků, aby odevzdaly své pozemky

¹³ APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 62-764.

a vstoupily do kolchozů. Tato transformace oslabila sovětské zemědělství a vytvořila podmínky pro hladomory na Ukrajině a v jižním Rusku v letech 1932-1934.

Milióny lidí kladli kolektivizaci odpor, tito odpůrci byli označeni za kulaky, tedy bohaté rolníky, i když mnozí z nich měli jen maličký kousek půdy, krávu nebo lepší nábytek. Termín kulak znamenal něco podobného jako záškodník, mohl jím být označen skoro každý. Odpor, který kladli kulaci, oživil starou carskou tradici deportace. Ze dne na den přijely nákladňáky a na ně naložily celé rodiny. Zatčeny byly také děti a ženy, které na poli sbíraly zapomenuté klasy, aby přežily – okrádaly sovětský stát.¹⁴

V usnesení politbyra „O opatřeních k likvidaci kulackých hospodářství v oblastech souvislé kolektivizace“, se všichni kulaci dělili na tři kategorie:

1. kontrarevoluční kulacký aktiv – příslušníci měli být odsouzeni do táborů nebo zastřeleni
2. ostatní živly kulackého aktivu – deportace do vzdálených oblastí země
3. kulaci, kteří byli ponecháni v okolí svého bydliště, ale za hranicemi kolchozu.¹⁵

Při hromadném uvěznění táborové správy začaly požadovat rychlou reorganizaci celého vězeňského systému. Obyčejný vězeňský systém byl velmi přeplněný. Politbyro komunistické strany v roce 1928 jmenovalo komisi, jejím úkolem bylo vytvoření systému koncentračních táborů, organizovaných za způsob táborů OGPU. Komise 13. dubna 1929 navrhla vytvoření jednotného systému táborů, sjednocení obyčejného a zvláštního vězeňského systému. Když OGPU převzala přímou kontrolu nad novým sjednoceným vězeňským systémem, narostl počet vězňů, spadajících do její jurisdikce z třiceti tisíc uvězněných na tři sta tisíc. V roce 1931 tajná policie převzala kontrolu nad milióny zvláštních vyhnanců (kulaků), kteří byli v podstatě na nucené práci.

¹⁴ APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 65-72.

¹⁵ CHLEVŇUK, Oleg V. *Historie GULAGU : od kolektivizace do "velkého teroru"*. První vydání. Praha : BB/art s.r.o., 2008. s 25.

Po reorganizování OGPU přejmenoval Zvláštní správu na Hlavní správu pracovních táborů a táborových sídel. Následně název byl zkrácen na Hlavní správu táborů (Glavnoje upravlenije lagerej). Z toho pochází známá správa a posléze i celý systém GULAG. V roce 1934 po reorganizaci byla OGPU přejmenována z tajné policie na Lidový komisariát vnitra a začala být známa pod novou zkratkou NKVD.¹⁶

V této souvislosti vedle tehdy jediného Soloveckého tábora zvláštního určení se vytvářely nové tábory. Jejich osud přesto zůstával pro mnohé nejasné. Vedoucí činitelé OKPU také považovali vytvoření sítě táborů za přechodné opatření.¹⁷ Byl to vedlejší důsledek kolektivizace, industrializace a jiných procesů, které v zemi probíhaly? Nebo to bylo uspokojování Stalinovy touhy po otrocké práci?¹⁸

Gulag se rozšiřoval po celém SSSR, na Kolymě, v Komi, na Sibiři. V prvních dnech v táborech vládlo lajdáctví, chaos a nepořádek, což způsobilo mnoho zbytečných úmrtí vězňů. Přispěli k tomu také dozorcí, kteří zacházeli s vězni jako se zvířaty. Po roce 1933 se systém ustálil, úmrtnost klesla. Důvodem jistě bylo také ustoupení hladomoru v zemi. Tábory začaly být lépe uspořádané.

Bez ohledu na nezdary OGPU se stala jedním z nejdůležitějších ekonomických jednotek v zemi. Uchtpečlag produkoval naftu, Kolyma a archangelská oblast zlato. Gulag do vzdálené divočiny přinášel civilizaci. Tam, kde byly lesy, se stavěly silnice, budovala se města, továrny a železnice. V roce 1934 OGPU se přejmenovalo oficiálně na Lidový komisariát vnitra, známý pod zkratkou NKVD. Přejmenování tajné policie se reorganizovalo a přejmenovalo, částečně i proto, aby se zdůraznilo její nové postavení a větší pravomoc.

Sovětský svaz začal realizovat velké, pracovníčně náročné projekty, patřily k nim největší ocelářské závody na světě v Magnotogorsku, traktorové a automobilové závody. Dálně-východní tábory stavěly Bogučačinské trati o délce 82 kilometrů. Sibiřské tábory se zabývaly budováním železniční trati Tomsk – Jenisejsk.

¹⁶ APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 72, 104.

¹⁷ CHLEVŇUK, Oleg V. *Historie GULAGU : od kolektivizace do "velkého teroru"*. První vydání. Praha : BB/art s.r.o., 2008. s 38.

¹⁸ APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 72-76.

Solovecké ostrovy se zabývaly významnou prací na budování Apatitské železniční trati pro export dříví, budováním silnice Kem – Uchta. Ráda bych chtěla zmínit velký projekt Bělomořského kanálu spojujícího Bílé a Baltské moře. Stavbou byla pověřena OGPU.¹⁹ Projekt velmi riskantní a ambiciózní. Stalin chtěl technický triumf, kterého v minulosti starý režim nedosáhl a chtěl ho velmi rychle. Podle jeho příkazu měl být kanál postaven za dvacet měsíců a musí být levný.²⁰ Zajímavostí je, že například Panamský průplav dlouhý 80 kilometrů, se stavěl 28 let a Suezský, dlouhý 160 kilometrů, se stavěl 10 let. Bělomořský kanál, který je dlouhý 227 kilometrů měl být postaven za necelé dva roky.

Na stavbě kanálu pracovalo sto tisíc vězňů, mnoho jich umíralo, ale stále se doplňovali další a další. Na stavbu Stalin nechtěl uvolnit skoro žádné finance. Nebyla zde žádná technika, vše se provádělo ručně. Základním dopravním prostředkem byla kolečka. Na kácení místo pil a seker museli vězni používat provazy, kterými ovázali stromy a kývali s nimi do stran, až je vyvrátili. Železo bylo nahrazováno dřevem, nebyl ani čas na betonové objekty. Přehrady byly hliněné, výpustně dřevěné. Inženýři museli přemýšlet jak zamezit prosakování vody a dotyku dřeva a zeminy. Začali používat středověkou techniku, dřevěné sruby vysoké 15 metrů naplněné hlinou.

Bělomořský kanál byl stavěn ve velkém spěchu. Stavět se začalo dřív, než byl udělán průzkum terénu. Inženýři, kteří přijeli na stavbu, dokonce neměli ani rýsovací čtvrtky. Transporty vězňů přijížděly na budoucí trasu, kde ještě nebyly ani baráky, zásobování, žádné nářadí ani plán co se má dělat.

Úmrtnost byla velká, jen v první zimě zde zemřelo, kolem sto tisíc vězňů. Po skončení pracovní doby zde zůstávaly mrtvoly, sníh pokrýval jejich obličeje. Někdo zmrzl pod převráceným kolečkem, někdo zemřel v sedě. V noci jezdily saně

¹⁹ CHLEVŇUK, Oleg V. *Historie GULAGU : od kolektivizace do "velkého teroru"*. První vydání. Praha : BB/art s.r.o., 2008. s 42-43.

²⁰ APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 81-104.

a sbírali je. Pokud mrtvoly včas neuklidili, dostávali se jejich kosti spolu se šterkem do míchačky na beton.²¹

Bělomořský kanál byl jediný projekt, který kdy sovětská propaganda předvedla v plném světle jak doma tak i v zahraničí. Pro vysvětlení ospravedlnění a prosazení byl vybrán spisovatel Maxim Gorkij, který také byl na Soloveckých ostrovech, aby vychválil tábory práce a udělal z institucionalizovaného násilí tábora zdánlivě logickou a přirozenou součást nového řádu a pomohl smířit veřejnost s rostoucí, totalitní mocí státu. Maxim Gorkij přijel na kanál v doprovodu 120 spisovatelů. Jejich společná kniha *Kanal imeni Stalina* (Stalinův kanál) je výjimečným svědectvím zkorumpovanosti spisovatelů a intelektuálů v totalitní společnosti. Kniha ospravedlňuje neospravedlnitelné a dokumentuje duchovní „přeměnu“ vězňů.²²

Tak jako Osvětim symbolizuje všechny nacistické koncentrační tábory, slovo Kolyma symbolizuje největší utrpení v Gulagu. Teplota tam v zimě klesá pod mínus 45°C. Vězňům teploměr neukazovali, hnali je do práce za každého počasí. Staří mazáci dovedli i přesto určit, kolik je stupňů. Když byla mrazivá mlha, je venku mínus 40°C, když při dýchání vychází vzduch hlasitě z plic a zároveň se dá snadno dýchat, je mínus 45°C, když plivanec mrzne v letu je přes mínus 50°C. Dělnici spali v tom, v čem pracovali, v čepicích, vatovaných blůzách, prošivaných kabátech a kalhotách. Na vrchních palandách bylo tepleji, ale i tam v noci přimrzávaly vlasy k polštáři.²³ Vězni sem cestovali velmi dlouho. Tři týdny do Vladivostoku, potom se plavili lodí kolem severního Japonska přes Ochotské moře do přístavu Magadan. Magadan byl branou do údolí Kolymy. Bylo zde uvězněno mnoho básníků a spisovatelů, proto se Kolyma stala častým námětem literárních zpracování.

Kolyma je řeka, která pramení severně od Magadanu, na ruském Dálném severovýchodě. Teče na sever a po 2600 kilometrů se vlévá do Východosibiřského

²¹SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 2. díl. 2. upravené vydání*. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 47-54.

²²APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 67, 86-87.

²³ŠALAMOV, Varlam. *Kolymskyje rasskazy*. Moskva : Sovetskij pisatel', 1987. s 19-20.

moře. Horská pásma povodí Kolymy patří mezi jedno z hlavních sovětských center vězeňského systému. Oblast byla bohatým zdrojem zlata a dalších vzácných kovů, také dřeva a uhlí. Hospodářská správa byla svěřena Trustu Dalstroj, sovětskému státnímu podniku hospodařícímu na celém území ruského Dálného severovýchodu. Dalstroj byl zřízen pro budování komunikací a pro průmyslovou výstavbu v oblasti horní Kolymy. Mezi hlavní úkoly patřily geologické průzkumy, hledání nalezišť přírodních zdrojů a jejich těžba. V roce 1938 Dalstroj byl předán NKVD a přejmenován na Hlavní správu výstavby Dálného severu.²⁴

Prvním velitelem na Kolymě byl Eduard Berzin, starý bolševik. Berzinovým záměrem bylo, aby tábor měl alespoň snesitelné podmínky. Vězňům dopřával filmová představení, diskusní kluby, knihovny a jídelny, vysazoval zahrady. Vyplácel vězňům platy a za dobrou práci umožňoval předčasné propuštění. Tento systém byl krutý pro tělesně slabé vězně, kteří byli posíláni do lesních středisek v tajze, kde následně umírali.

O zlepšení se usilovně snažil vylepšením podmínek. Aby vězňové mohli nakopat co nejvíc zlata, museli být v teple a dobře živeni. Když mráz klesl pod mínus 60°C, nechával vězně v barácích. Dával také tři dni volna v měsíci.

Důvodem, aby se kolymská zlatá údolí jevila jako normální ekonomické podnikání, bylo to, že se kolymské zlato stejně jako sovětské dřevo prodávalo rovnou na Západ výměnou za potřebnou techniku a strojní vybavení.²⁵

2.3 Velká čistka

Každé období Stalinovy vlády se státní teror vždy vyznačoval krutostí a nemalým rozsahem, avšak teror v letech 1937-38 je nazýván „velký“, protože byl mohutnější a surovější než jiné hromadné represe, jak v předchozím, tak i v následném období. Masové kárné akce ve zmíněných letech byly sérií

²⁴BABKA, Lukáš; BZONKOVÁ, Radka. *Jen jeden osud : Antologie sovětské lágrové prózy*. Vydání první. Praha : Academia, 2009. s 633-636.

²⁵APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 99-102.

centralizovaných represivních operací proti různým kategoriím obyvatelstva, na které pohlíželo SSSR jako na potenciální nebo reálné nepřátele režimu. Toto období neslo s sebou nejkrvavější akce, především rozsáhlé popravky zastřelením. V předchozí etapě roku 1936 byl zaznamenán nárůst čistek, do jisté míry to byla příprava pro velký teror.²⁶ Masová zatýkání i masové deportace byly pravidelným jevem již od roku 1918. Na začátku postihovaly opoziční politiky, potom sabotéry a následně kulaky.²⁷

Vražda Kirova, čelného představitele bolševiků, prvního tajemníka leningradského oblastního výboru strany, byla jednou ze záminek pro zahájení masových represivních kampaní, které trvaly v Sovětském svazu po celou druhou polovinu třicátých let.²⁸ Stalin prosadil dekrety, které dávaly NKVD větší pravomoc zatýkat, vyslýchat a popravovat nepřátele lidu. Čistky byly čím dál krvavější. Počínaje rokem 1937 Stalin podepisoval rozkazy, a posílal je šéfům NKVD. V nich stanovoval kvóty lidí, kteří mají být uvězněni v jednotlivých oblastech. Někteří měli být odsouzeni podle první kategorie, tedy k smrti, a někteří podle druhé kategorie, což znamená, že byli uvězněni na osm až deset let v koncentračních táborech. Například v běloruské oblasti podle první kategorie mělo být odsouzeno 2 000 lidí a podle druhé 10 000 lidí. Podřízení NKVD projeví nadšení ze zatýkání a posílali do Moskvy žádanky o souhlas se zastřelením dalšího počtu lidí. Stalin podobné žádosti podepisoval osobně a dokonce vydával nové pokyny. Jednalo se o zvýšení počtu vězňů první kategorie v dané oblasti na 6 600.

„Odhalení“ obrovského počtu nepřátel, z nichž mnozí působili ve vysokých funkcích strany, část sovětské veřejnosti schvalovala. Domnívala se, že to je objasnění, proč je Sovětský svaz tak chudý a zaostalý i přes Stalinův velký obrat, kolektivizaci a pětiletku.

²⁶CHLEVŇUK, Oleg V. *Historie GULAGU* : od kolektivizace do "velkého teroru". První vydání. Praha : BB/art s.r.o., 2008. s 168.

²⁷APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 105.

²⁸BABKA, Lukáš; BZONKOVÁ, Radka. *Jen jeden osud : Antologie sovětské lágrové prózy*. Vydání první. Praha : Academia, 2009. s 636.

Zatýkat se začalo od úplného vrcholu. Zatčen byl náčelník tajné policie Genrich Jagoda, který měl odpovědnost za rozšíření táborového systému. Odsouzen byl k smrti. Nástupcem Jagody byl Nikolaj Ježov. Byl to jeden z aktivních organizátorů teroru. Funkci lidového komisaře vnitra SSSR zastával do konce roku 1938. V listopadu 1938 byl odvolán a obviněn ze všech „omylů“, které čistku provázely. Byl odsouzen k smrti a popraven roku 1940.

S Genrichem Jagodou byla, také odsouzena jeho rodina, příbuzní, mnozí táboroví velitelé a správci, které školil a prosazoval. Stejný osud potkal mnoho úředníků Gulagu. Odsouzen byl Fjodor Ejchmanns, náčelník SLONU. V roce 1937 začala čistka také v Magadanu. Prvním zatčeným byl šéf Dalstroje Eduard Berzina. Byl poslán do Lubjanky a zastřelen ve sklepě věznice v srpnu v roce 1938. Stovky lidí, kteří byli nějak spojeni s Berzinem – geologové, úředníci, technici, byli buď popraveni, nebo zatčeni.

Čistka postihla jak Stalinovy potenciální nepřátele, tak stranické elity, první tajemníky strany, předsedy oblastních sovětů, vedoucí továren a ústavů.

Rok 1937 se stal koncem propagandy převýchovy zločinců. Důvodem byla smrt nebo uvěznění většiny těch, kdo tuto kampaň prosazovali nebo s ní byli spjati. Dokonce kniha Maxima Gorkého a dalších spisovatelů „Kanal imeni Stalina“ byla zakázána, a spisovatelé, kteří se na ní podíleli, byli zatčeni.

Velitelé Gulagu v Moskvě vydali nové tajné směrnice korespondence, která se teď musela posílat po zvláštních kurýrech. NKVD vymyslela složité kódy pro označení osob. Například o těhotných ženách se psalo jako o knihách, vyhnanci byli smetí, vyšetřovaní vězni byli obálky... Od roku 1940 vězně oslovovali pouze slovem vězeň (zaključonnyj), tedy zek.

V roce 1937 NKVD vydal dekret o zatýkání manželek nepřátel lidu a taky dětí nepřátel lidu. Byly odsouzeny jako „člen rodiny nepřítele revoluce“.

Táborový režim byl nyní tvrdší. Příklad chleba klesl na polovinu na 400 až 450 gramů chleba, přičemž ti, kdo plnili na sto procent normy, dostávali 200 gramů navíc. Podmínky se zhoršily také proto, že rapidně vzrostl počet vězňů. Politbyro dalo sice v roce 1937 pokyn vybudovat pět nových dřevařských táborů, jenže tábory znovu zaplavili noví příchozí. V táboře Sibltag pro 250 až 300 lidí počet vězňů převýšil 17 000. Vězňové si kopali v zemi zemljanky, i zde však byli

natěsnání a leželi na sobě. NKVD vyřešil tuto situaci tak, že 30. července 1937 vydal rozkaz o snížení počtu bývalých kulaků, zlodějů a dalších antisovětských živlů. Byly stanoveny kvóty lidí, kteří mají být zastřeleni. Na Soloveckých ostrovech se selekce vězňů prováděla namátkově. V listopadu 1938 hromadné střílení v táborech ustalo.

V období čistky pro urychlení odsuzovacích procesů, NKVD organizovala „trojky“, které působily přímo v táborech, ale i mimo ně. „Trojka“ se skládala ze tří lidí, většinou z regionálního náčelníka NKVD, prvního tajemníka strany v dané oblasti a zástupce prokuratury nebo místní vlády. Měli právo vynášet nad vězni rozsudky bez soudce, bez poroty, právníků, dokonce i v nepřítomnosti samotného vězně.

V září 1938 se v Gulagu začaly rozšiřovat zvláštní dílny a laboratoře pro uvězněné vědce. Vězňové je znali jako šarašky. V jedné takové šarašce pracoval Solženicyn. Původně to byli „zvláštní konstrukční kanceláře“, později byli známy pod názvem „čtvrtá zvláštní správa“ NKVD. Pracovalo zde okolo tisíce vědců.

Roky velkého teroru přinesli také změny v odměnách pro vězně. Institut předčasného propuštění za dobré chování a výbornou práci byl zrušen. Jako důvod Stalin uvedl, že propuštění poškozuje ekonomickou činnost táborů. Také byl zrušen dekret o podmíněném předčasném propuštění pro invalidy. Aby vězni těžce pracovali, byli motivováni lepší stravou a medailemi, které s nadšením místo propuštění prosadil sám Stalin.

V roce 1938 už existovalo mnohem víc táborů než začátkem třicátých let. Počet odsouzených od roku 1935 do roku 1938 se zdvojnásobil z 950 000 na 1,8 milionu, k tomu přibyl ještě další milion lidí ve vyhnanství. Tábory, které se dříve skládaly pouze z několika baráků, teď se rozrostly ve velké průmyslové giganty. Vznikaly také zcela nové koncentrační tábory. Nejhrůznějším novým táborem byl Norillag, známý jako Norilsk. Norilsk stejně tak jako Vorkuta a Kolyma ležel na severu za polárním kruhem. Byl umístěn nad obrovským nalezištěm niklu. Následně zde vzniklo stejnojmenné město, kde vězňové vybudovali závod na zpracování niklu.

Většinou vznikali dřevorubecké tábory, které provozovaly cihelny, dřevozpracující podniky, dílny na výrobu nábytku. Vznikaly i menší tábory pouze

pro potřeby jednotlivých továren nebo pro stavební projekty. Stavěly se také dočasné tábory za účelem stavby silnic a železnic.

Gulag, aby zvládl velký počet táborů, zřídil samostatné správy, konkrétně Hlavní správu průmyslových táborů, Hlavní správu lesnických prací a Hlavní správu stavby silnic. Tábory začaly mít ryze průmyslový charakter. Žádné parky ani kluby pro vězně se již nebudovaly. Tábory byly větší a režim tvrdší.

Koncem třicátých let dosáhly koncentrační tábory trvalé podoby a pokryly celý Sovětský svaz. U každého velkého města byl místní tábor nebo kolonie. Práce vězňů se využívala v každém oboru, od vojenských zařízení až po dětské hračky.²⁹

2.4 Shrnutí

V první části jsem se zabývala dějinami vzniku obrovské sítě pracovních táborů. Jak jsem zmínila, kořeny Gulagu jsou v carském Rusku, z kterého Gulag převzal myšlenku nucených prací na Sibiři a také mnoho dalších metod zacházení s odsouzenými. První tábor byl umístěn na Soloveckých ostrovech. Byl inspirací pro vznik dalších na celém území Sovětského svazu. Hromadný teror prosazoval již revoluční vůdce Lenin. Požadoval, aby odpůrci systému byli zavřeni do koncentračních táborů mimo města. Tyto koncentrační tábory byly určeny k nápravě nepřátel lidu. Od roku 1929 za vlády Stalina tábory získaly nový smysl, nucené práce měly přinést urychlenou industrializaci. V letech 1937 a 1938 s přílivem masového zatýkání se tábory rozšířily do všech časových pásem Sovětského svazu.

²⁹ APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 105-123.

3 Cesta táborem

V této kapitole se budu zabývat životem a prací v táborech. První, co potkalo vězně na cestě systémem Gulag, bylo zatčení, které obsahuje prohlídky domů, osobní prohlídky a uvěznění i na několik měsíců bez udání důvodů. Po zatčení následuje kruté vyšetřování, kterému se budu věnovat samostatně. V oddíle Systém soudnictví a zákoník RSFSR se pokusím objasnit funkci orgánu vynášející rozsudky a paragrafy podle, kterých byli odsouzeni miliony lidí. Oddíl Transport popisuje cestu odsouzených z věznic do pracovních táborů. Transport byl pro vězně kritickým obdobím. Pro ty, co ho přežili, to byla příprava na novou etapu života v táboře. V poslední podkapitole se budu věnovat životu žen a dětí v táboře.

3.1 Zatčení

První kontakt s represivní mašinerií pro budoucí vězně představovalo zatčení. Po zatčení mnohdy dlouhé týdny trávili lidé v úzkostném očekávání, po kterém následoval tvrdý střet s vězeňskou realitou ve vyšetřovacích věznicích. Každý, kdo se zde ocitl, často netušil, proč se ocitl na tomto místě a věřil ve svou nevinu a v úřední omyl, který se jistě brzy vysvětlí. Ve vysvětlení pevně věřila Olga Adamova, která byla zatčena několik dní po svém manželovi. Věřila v revoluci a správnost rozkulačování, věřila, že pro nic za nic se lidi do lágru neposílají. Již po prvním výslechu, kdy každé její slovo překroutili na nesmyslné teorie a nutili ji podepsat nepravdivé doznání, po tom co slyšela příběhy spoluvězeňkyň, zjistila, jak velká nespravedlnost vládne v zemi.³⁰ Po nelidském vyšetřování, doprovázeném fyzickým i psychickým mučením následoval pouze formální, zinscenovaný rozsudek. I když na jedné straně byl krutý, pro většinu odsouzených znamenal vysvobození z týrání vyšetřovatelů a naději na klidnější průběh výkonu trestu.

³⁰ADAMOVA-SLIOZBERG, Olga. *Put'*. Moskva : Vozvraščenie, 2002. s 8-23.

Rozsudky, zvláště za doby represivních operací, byly vynášeny mimosoudními orgány se soudními pravomocemi.³¹ Jedním z takovýchto orgánů byli trojky, které jsem zmiňovala v předchozí kapitole, dalším orgánem byla například Zvláštní porada. Zvláštní porada byl orgán disponující rozsáhlými soudními pravomocemi, nespadal však pod oficiální sovětskou justiční a soudní soustavu. Jeho členy byli lidový komisař vnitra SSSR nebo jeho náměstek, Náčelník Hlavní správy dělnicko-rolnické milice, zplnomocněnec lidového komisariátu vnitra a lidový komisař vnitra svazové republiky. Tento orgán proslul hlavně v době velkého teroru, kdy bez přítomnosti obviněných odsoudili mnoho lidí.³²

Represivní systém byl sice legální, nebyl však logický. V roce 1947 nebylo snazší předpovědět, kdo bude zatčen, než v roce 1917. Některé kategorie byly zatčeny pouze na základě toho, že upoutali něčí pozornost, například soused je slyšel vyprávět nepovedený vtip. Byli za podezřelé pokládáni také cizinci, nebyli to pouze občané cizích zemí, ale také lidé, kteří byli jakkoliv spojeni s některou cizí zemí.³³ Tak byl zatčen Francouz Armand Maloumian, jehož rodiče byli arménského původu. Po skončení druhé světové války Sovětský svaz, otci Armanda nabídl výhodnou pracovní smlouvu. Naneštěstí otec nabídku přijal a s celou rodinou se odstěhoval do Arménie. Armand byl následně zatčen KGB a odsouzen k smrti, popraven však nebyl, ale opět ho soudili a dostal trest dvacet pět let nucených prací bez možnosti odvolat se. Po osmi letech strávených v táborech byl rehabilitován. Prohlásili ho za špiona ve službách francouzské výzvědné služby, obvinili z toho, že docházel na francouzské vyslanectví a z mnoho dalších nesmyslných věcí. Odsoudili ho podle znění článku 58, odstavce 1a jako zrádce vlasti.³⁴ Velmi zajímavým je právě toto odsouzení, za jakou zradu vlasti byl odsouzen? Za zradu Sovětského svazu? To přeci nebyla jeho vlast, byl Francouz. Po zatčení Armandovi nabídli sovětské občanství

³¹BABKA, Lukáš; BZONKOVÁ, Radka. *Jen jeden osud : Antologie sovětské lágrové prózy*. Vydání první. Praha : Academia, 2009. s 15-16.

³² Tamtéž s 648.

³³APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 130.

³⁴MALOUMIAN, Armand. *SYNOVÉ GULAGU*. 2. české vydání. Praha : Konsultace, 1990.

výměnou za svobodu. Armand však byl velmi silný patriot a snesl všechna muka vyšetřování.

Příčiny zatýkání byly mnohé a různé, takové byly rovněž metody zatýkání – různé a nevyzpytatelné. Zatčení lze rozřadit podle určitých znaků:

- noční a denní,
- v bytě, v zaměstnání a na cestě,
- první a opakované,
- jednotlivé a skupinové.³⁵

Součástí zatčení byly domovní prohlídky, při kterých tajná policie okrádala zatčené a bez jakéhokoli studu si brala věci, které se jí líbily. V některých případech docházelo ke znásilňování a dokonce i k vraždám.

Jakmile vězeň vstoupil do vězení, zpravidla byl zaregistrován, vyfotografován, vzali mu otisky prstů. Dále následovali osobní prohlídky. Nejdříve vězňům sebrali opasky, knoflíky, tkaničky do bot, podvazky, spodní prádlo – vše co mohli použít pro sebevraždu, potom jim prozkoumali všechny otvory těla.

Po prohlídce někteří vězňové byli izolováni od ostatních, aby ho žádný nemohl povzbudit. Izolace měla způsobit zdrcení zatčeného, aby zůstal sám ve spárech systému. Naproti tomu, přeplněná vězeňská cela mohla působit ještě hrozivěji než samota.³⁶

3.2 Vyšetřování

Vyšetřování zatčených podle §58 po celou dobu existence Gulagu nebylo téměř nikdy zjišťováním pravdy, nýbrž jen špinavou procedurou zlomit dosud svobodného a hrdého člověka. Orgány od samého začátku řešily vymyšlené

³⁵SOLŽENICYN, Alexandr. *Souostroví GULAG : 1. díl. 2.* upravené vydání. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 15.

³⁶APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie.* Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 135-139.

případy.³⁷ „Hlavně když máme člověka – případ už vyrobíme“³⁸, tak často žertovala tajná policie. Pro ně to bylo odvedení dobré práce, pro uvězněné týrání. Tajná policie měla pouze vykonat svou povinnost a splnit normy nadiktované shora.

Podezření samo o sobě se pokládalo za znamení viny, vězňové byli jen zřídka propuštěni. I přes to, že na někoho nedokázal vyšetřovatel nic vymyslet, poslal ho alespoň na krátkou dobu do tábora. Důvodem bylo potvrzení, že orgány, které provádí zatýkání, nikdy nedělají chyby.

Pokud NKVD nebo dokonce sám Stalin, na věci měli větší zájem, postoj orgánu se změnil. Hlavním cílem při výsledku podezřelých bylo, aby se přiznali. Tak tomu bylo v případě hromadného zatýkání Poláků a všech co s nimi byli jakkoliv spojeni – váleční zajatci z polsko-bolševické války, polští uprchlíci a emigranti do Sovětského svazu, členové polské politické strany, všichni z oblasti Sovětského svazu, kde se mluvilo polsky, kdo měl polský původ nebo kořeny, nebo jeho jméno znělo jako polské. V případě člověka, který měl pouze polské příjmení, bylo velmi těžké vytvořit obvinění. Postupem vyšetřovatelů pak bylo, aby sami uvězněni opatřili důkazy, na kterých se případ vybuduje. Postupovalo se následovně: zatčení byli dotázáni na členství ve špionážní síti, pokud řekli, že o tom nic nevědí, byli bití a mučeni tak dlouho, dokud si „nevzpomněli“. Dále se od nich požadovala jména jiných spiklenců. Takovým způsobem se cyklus opakoval a špionážní síť rozrůstala.

Přiznání vězňů bylo důležité ze dvou hledisek:

1. Příslušníkům vyšetřování přiznání pomáhalo důvěřovat legitimitě vlastního jednání.
2. V Sovětském politickém a hospodářském systému byly nejdůležitější výsledky, plnění plánu a norem. Přiznání byl doklad úspěšného výsledku.

Pro dosažení přiznání používalo se mnoho metod mučení, rozdělit je však můžeme do dvou základních skupin:

³⁷ SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 1. díl. 2.* upravené vydání. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 64.

³⁸ SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 1. díl. 2.* upravené vydání. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 90.

1. Fyzické mučení – bití pytlíkem písku do žaludku, lámaní rukou nebo chodidel, spoutání rukou a nohou za zády a vytažení do vzduchu, ženy byly znásilněny nebo se znásilněním vyhrožovalo, svěřací kazajka... Po roce 1939 bití bylo formálně zakázáno, nevedlo však k humánnějšímu vyšetřování. Vymysleli psychické metody mučení.³⁹
2. Psychické mučení – výslechy se prováděli výhradně v noci, kdy vězeň vytržen ze spánku není tak odolný; přesvědčování, s tím, že pokud se dotčený přizná, bude to mít lepší; hrubé nadávky; psychologický kontrast – dobrý a zlý vyšetřovatel; ponížení; zastrasování – nejúčinnější bylo strašit, že dotčenému zatknou rodinu, zastrasování se používá spolu s lhaním; zvuková metoda – vyšetřovatelé stojí těsně u zatčeného a řvou mu do obou uší, někdy dochází i ke ztrátě sluchu; lechtání; světelná metoda – prudké elektrické světlo, bílé stěny, docházelo k velmi bolestivému zanícení očních víček; uvření do boxu (něco jako bedna nebo skříň) a nechají zde podezřelého i několik dní stát; klečení na kolenu; stání; zákaz spaní – běžící pás, v noci výslech a přes den zákaz spaní; korekce; držení o hladu...⁴⁰

Vyšetřování vězně psychicky poznamenalo. Zároveň to byla příprava na budoucí život v táborech. Již věděli, že nemají lidská práva, že nemají právo na čestný soud ani řádný výslech. Věděli, že NKVD má absolutní moc a stát si s nimi může dělat, co chce.

3.3 Systém soudnictví a zákoník RSFSR

Po vyšetření následovalo odsouzení. V době vysokého počtu zatýkaných se procesy prováděly ve velkém spěchu a velmi krátkém čase. Soud zasedal i šestnáct hodin denně, za tu dobu stihl odsoudit okolo stovky lidí, na jednoho člověka tedy

³⁹ APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 141-144.

⁴⁰ SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 1. díl*. 2. upravené vydání. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 68-74.

v průměru vycházelo deset minut. Když odsouzený měl proslov, zabralo to patnáct minut, někoho odsoudili za pouhých pět minut.⁴¹

Soudy se dělily na tři druhy:

1. Lidové soudy – zabývali se občanskoprávními a trestními, nepolitickými případy. Nemohly vynášet rozsudky smrti.
2. Okruhové soudy – mohly vynášet rozsudky smrti (výjimka v roce 1920).
3. Revoluční tribunály – orgán třídního boje dělníků, proti nepřítelům, mohly vynášet rozsudky smrti.

Velmi zajímavým je fakt, že soudce v Sovětském svazu nesoudil, pouze dostával plat, soudila instrukce:

- instrukce z roku 1937 – ukládala deset, dvacet a trest zastřelení,
- instrukce z roku 1943 – dvacet let a oběšení,
- instrukce z roku 1945 – všem deset let a pět let zbavení občanských práv,
- instrukce z roku 1949 – všem bez výjimky pětadvacet let.

Dalším rysem sovětského soudnictví bylo stanovení rozsudku předem. Rozsudky byly předem napsány na stroji a ručně se pak doplňovali pouze jména.⁴²

Teorii soudních důkazů bylo odmítnutí presumpci nevinny. Obžalovaný musel dokázat svou nevinu, což je mnohem těžší než dokazovat vinu.

Někteří neměli žádný soud. Byli odsouzeni v nepřítomnosti a prováděly to zvláštní orgány – zvláštní komise (osoboje sovesčanije – OSO) nebo trojka, o kterých jsem se zmiňovala výše. Abych to ještě upřesnila, OSO nevynášelo rozsudky, ale ukládalo administrativní opatření. Proti tomuto usnesení nebylo odvolání. OSO bylo podřízeno pouze ministru vnitra a Stalinovi.

V květnu 1922 bylo zahájeno zasedání VCIK (ústřední výkonný výbor sovětů), kde byl předložen předběžný návrh zákona Leninovi, aby si jej prohlédl. Zákon obsahoval šest paragrafů, nejvyšším výměrem trestu byla smrt zastřelením. Lenin zákon upravil a dopsal tam dalších šest paragrafů a rozšířil trest smrti

⁴¹ ADAMOVIČ-SLIZBERG, Olga. *Put'*. Moskva : Vozvraščenie, 2002. s 43.

⁴² SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 1. díl*. 2. upravené vydání. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 166-177

zastřelením o další trestné činy. Koncem května byl doplněný, přepsaný trestní zákon byl schválen s účinností od 1. června 1922.

Trestní zákon byl ještě zdokonalen v roce 1926, platil až do Chruščovovy éry.⁴³

Osmapadesátka – označení paragrafu, který definoval politicky motivované trestné činy. Formulace odstavců byla natolik obecná, že umožňovala účelové zkreslování. Po celém Sovětském svazu neexistovalo jednotné znění trestního zákoníku, každá svazová země měla své normy, a v každé verzi protistátní a kontrarevoluční problematiku upravoval jiný paragraf.⁴⁴

Obsah článků zákoníků RSFSR:

§35

Pojednával o vykázání z území RSFSR nebo z určitého územního celku s povinným usídlením nebo zákazem pobytu v jiných územních celcích ve spojení s nápravnými pracemi, nebo vyhnanství bez nápravných prací v případě lidí, které byli soudem uznáni za společensky nebezpečné. Toto opatření mohlo být užito samostatně nebo jako dodatečné k trestu v nápravně pracovních táborech. V tomto případě se ukládalo jen do doby pěti let. Po uplynutí doby trestu, osoba odsouzená tímto paragrafem, musela zůstat v místě vykázaného pobytu. Musela jim být přidělena půda nebo práce.

Tento článek nemohl být uplatněn pro osoby mladší šestnácti let.

§58

Článek 58 je dosti obsáhlý, dá se aplikovat v podstatě na všechny „politické“ trestné činy.

Článek 58-1a, 1b, 1c, 1d – týká se vlastizrady, zahrnuje se sem špionáž, prozrazení státního nebo vojenského tajemství, přeběhnutí na stranu nepřítele, útěk za hranice. Byl uložen nejvyšší trest – smrt zastřelením a zbavení veškerého majetku, pouze za polehčujících okolností a pouze v případě civilních osob byl ukládán trest deset let.

⁴³ SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 1. díl. 2. upravené vydání*. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 200-201, 211.

⁴⁴ BABKA, Lukáš; BZONKOVÁ, Radka. *Jen jeden osud : Antologie sovětské lágrové prózy*. Vydání první. Praha : Academia, 2009. s 641.

Článek 58-2 – ozbrojené povstání proti sovětské vládě a uchopení moci v hlavním městě a v provinciích, i za účelem násilného odtrhnutí od Sovětského Svazu. (podle tohoto článku odsuzovali nacionalisty).⁴⁵

Článek 58-3 – jakákoliv pomoc cizímu státu, který je ve válečném stavu s SSSR (stačilo si zatancovat s Němce a už bylo možné odsouzení podle tohoto článku).

Článek 58-4 – pomoc poskytnutá mezinárodní buržoazii.

Článek 58-5 – sympatie k cizí vládě a pomoc této vládě s úmyslem vyvolat válku se Sovětským svazem.

Článek 58-6 – špionáž. Patřilo sem i podezření ze špionáže nebo styky s osobou, která byla podezřelá ze špionáže.

Článek 58-7 – hospodářská sabotáž, poškození. Rozvracení státního průmyslu, obchodu dopravy...

Článek 58-8 – terorismus.

Článek 58-9 – zničení, zneužití, poškození státního majetku, diverze, poškozování národního hospodářství.

Článek 58-10 – protisovětská agitace, propaganda.

Článek 58-11 – organizační činnost zaměřená na přípravu nebo spáchání trestného činu, členství v takové organizaci.

Článek 58-12 – neoznámení (neudání).

Článek 58-13 – bývalý příslušník carské policie.

Článek 58-14 – reakcionářství, hospodářská kontrarevoluce, sabotáž (neplnění určitých povinností nebo jejich nedbalé plnění).

Článek 58-19 – touha zradit, špatný úmysl proti státu (nemusel být realizován).⁴⁶

⁴⁵ CHLEVŇUK, Oleg V. *Historie GULAGU* : od kolektivizace do "velkého teroru". První vydání. Praha : BB/art s.r.o., 2008. s 422-423.

⁴⁶ MALOUMIAN, Armand. *SYNOVÉ GULAGU*. 2. české vydání. Praha : Konsultace, 1990. s 155.

3.4 Transport

Po odsouzení následovala cesta do pracovních táborů. Transport vězňů byl dlouhý a složitý. Zároveň to byl proces, který uváděl vězně do nové etapy života, můžeme ho rozdělit do několika částí.

První etapou bylo převážení odsouzených k vlakům nákladními auty. Přezdívalo se jim „černý havran“. Vypadal jako auto na přepravu potravin, a také z důvodu utajení akce na autech bylo často označení „Chléb“, „Mléko“, „Zelenina“. Uvnitř bylo auto někdy rozděleno na temné klece, byla zde absolutní tma.⁴⁷

Druhou etapou bylo cestování vlakem. Vykládání zeků z „černých havranů“ a nakládání do vlaků se dělo daleko od nástupišť, aby to uniklo pozornosti lidí. Vlaková přeprava se dělila na dva druhy.

Prvním byl vlak „stolypin“ – obyčejný osobní vagón pouze s tím rozdílem, že oddělení pro vězně bylo odděleno od chodby mřížemi. Okna byla také zamřížovaná. Vagóny byly samozřejmě přeplněné, podle výpočtu v jednom oddělení mělo být 11 lidí, mnohokrát tam bylo však až 35. Mačkali se a leželi jednoduše na sobě. Během transportu vězňové neměli nárok na teplé jídlo, byli krmeni chlebem, slanečky nebo sušenými rybami. Po takovém jídle, kdy vzniká velká žízeň, nedostávali skoro žádnou vodu. Voda ve vlacích nebyla a tahat jí z dálky se sovětským vojákům prostě nechtělo. Východiskem bylo čerpání vody z lokomotivy, byla žlutá, kalná a s olejem. Vyprahlým vězňům to však nevadilo. Dalším problémem bylo chodit na záchod. Někdy je vyváděli jednou denně, někdy vůbec. Po skupinkách je vyváděli na záchod, kde se dveře z bezpečnostních důvodů nezavírali, každý měl na vykonání potřeby 3 vteřiny. Pokud někdo měl žaludeční potíže, vykonával potřebu jednoduše do kalhot.⁴⁸

Druhým typem vlaku byli dobytčí vagóny. Nebyly vybavené pro přepravu lidí. Strava se nelišila od předchozího typu vlaku. Výhodou byly toaletní díry

⁴⁷APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 160.

⁴⁸SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustrouží GULAG : 1. díl*. 2. upravené vydání. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 276-279.

v podlaze, což zmírňovalo vězňům utrpení. Někdy se díry ucply a vězňové museli vymýšlet různé triky pro uvolnění potřeby. Vagóny i zde byli přeplněné. V létě se střechy vagónů rozehrávaly a lidé dostávali úžehy, omdlávali a zvraceli; v zimě umrzali ve velkém mrazu. Cesta k táborům byla dlouhá a mohla trvat skoro dva měsíce.⁴⁹

Dlouhá cesta byla přerušovaná zastávkami. Vězně vyložili, naložili na nákladní auta a odvezli do tranzitních věznic. Bylo to vězeňské zařízení, které sloužilo k dočasnému pobytu vězňů během transportu. Doba věznění se mohla pohybovat od několika hodin až do mnoha měsíců. V evropské části Ruska byly využívány staré carské žaláře. V odlehlejších regionech (Kolyma, Vorkuta, Norilsk) byly hlavně ve třicátých letech založeny nové rozsáhlé tranzitní tábory.⁵⁰ Vládnul zde chaos a zmatek. Po příjezdu do věznice nejdřív bylo dlouhé čekání, vyvolávání podle jmen, svlékání se, stříhání vlasů, tělesné prohlídky, lázně. Před lázní a stříháním vězňové museli nechat své věci v nějaké místnosti, s tím, že je nikdo nevezme. Když se však vrátili, všechno bylo pryč. Kriminálníci a dozorcí je sprostě okradli. Většinou tranzitní věznice byly špinavé, zatuchlé a opět velmi přeplněné. Někdy strážníci museli botami natlačit vězně do cel, aby mohli zavřít dveře. Pro jídlo je hnali poklusem, žádné nádobí, takže vezměte si to, kam chcete, do čepice nebo kapes. V jedné věznici jídlo nalili do umyvadla pro deset lidí najednou a nechali je chlemstat. Nechyběli zde štěnice a vši. Tranzitní věznice byly skoro v každém městě. Pro čerstvě odsouzené to byla muka, pro člověka, který si prošel společnými pracemi v lágru, to byl dům odpočinku.⁵¹

Poslední etapou bylo cestování lodí. Byly to velké nákladní parníky. V podpalubí byly vestavěny hrubé dřevěné pryčny a jednotlivé sekce od sebe oddělovaly železné mříže. Když loď plula poblíž pobřeží Japonska, lidský náklad musel zůstat v podpalubí. Občas vznikl například požár v podpalubí nebo loď

⁴⁹APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 162-163.

⁵⁰BABKA, Lukáš; BZONKOVÁ, Radka. *Jen jeden osud : Antologie sovětské lágrové prózy*. Vydání první. Praha : Academia, 2009. s 645.

⁵¹SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 1. díl. 2. upravené vydání*. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 297-309.

narazila na útes. Posádka raději nechala vězně zemřít než odhalit co ve skutečnosti veze. Podmínky zde také byly strašlivé. Jídlo strážci házeli do podpalubí a nechali vězně o jídlo bojovat, vodu dostávali v kbelících. Přeplněné podpalubí, bez záchodu, puch a špína. Kriminálníci si jako vždy zabrali nejlepší místa na horních pryčnách. Zvraceli a vykonávali potřebu na ostatní lidi, co se mačkali dole na podlaze.

Po příjezdu na pevninu, vězně čekal pěší pochod do tábora, který mohl být i několik desítek kilometru dlouhý. V tajze v dvoumetrovém sněhu a velkém mrazu to nebyl jednoduchý úkol.

Rituály, podobně jako v předchozích věznicích, byly i v lágrech. Po příchodu vězně sčítali, následuje koupel, oholení po celém těle a přidělování uniformy. Nejkritičtější procedurou je selekce – zařazení do pracovní kategorie. Při selekci byl přidělen typ baráku a typ práce. V mnoha případech vězně rozdělovali na privilegované, lehké a těžké práce. Pak byli vyšetřeni lékařskou komisí, která rozhodovala, zda jsou schopni vydržet těžkou práci. Podle plnění norem také dostávali různé přiděly potravin.

Celý tento systém nebyl tak uspořádaný, jak se předpokládalo. Vedle formálních aspektů nařízenými veliteli zde byly i neformální – vězňové mezi sebou uzavírali dohody a zařizovali se podle svého.⁵²

3.5 Struktura tábora

V letech 1929-1953 v Gulagu bylo celkem 476 táborových komplexů. K tomu musíme ještě připočítat desítky až stovky menších táborů (lagpunktů), ze kterých se každý komplex skládal. Zvyky a praxe v táborech, životní a pracovní podmínky jsou různé a rok od roku se nesmírně měnily. Každý tábor měl vlastní charakter.

Během prvního desetiletí Gulagu nebyly diktovány rozkazy, jak mají tábory vypadat, byla udělána pouze hrubá kostra, ostatní bylo na velitelích táborů. Později

⁵²APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 166-175.

rozkazy byly velmi určité a podrobné. Zahrnovaly každý detail táborového života - způsoby stavby baráků, denní režim vězňů.

Každý vězeň byl klasifikován podle svého trestu, profese a pracovní schopnosti. Podle této klasifikace tábor přiděloval každému normy, které měl plnit a podle toho, jak je plnil, dostával jídlo, oblečení a místo na spaní. Každý aspekt táborového života měl být přizpůsoben zlepšení výrobních výsledků. Tábor rozděloval také vězně na s doprovodem a bez. Systém však nikdy nefungoval podle směrnic – dozorcí byli zkorumpovaní, táborová správa kradla, vězňové hledali různé způsoby jak obejít nebo porušit předpisy. Vězňové si vytvořili neformální hierarchii, která nebyla vždy ve shodě s oficiální hierarchií táborové správy.

Prostor určený pro tábor se nazýval zóna. Měla tvar obdélníku nebo čtverce, obehnaného vysokým plotem z drátů. Po okrajích byli dřevěné budovy – baráky, rozlišené jen podle popisků. V centru byl rozsáhlý prostor, kde ráno a večer sčítali vězně. Administrativní budovy a baráky pro dozorce byli za hlavní branou. U brány byla vachta (strážnice).

V různé době existovaly různé režimy – mírný režim pro invalidy, obyčejný režim, tábory se zvláštním režimem nebo trestným režimem. Základní systém však zůstal stejný. Po siréně, která vězně budila, byla snídaně. Den oficiálně začínal seřazením, sčítáním a odchodem do práce. Stejná procedura se konala po návratu. Pracovní doba byla různá, pohybovala se od desetihodinové až po dvacetihodinovou, s omezenými přestávkami. Za den byla stanovena norma a pokud brigáda nebo jednotlivec ji nesplnil, zůstal na pracovišti, dokud ji nesplnil. Počet volných dnů určoval zákon – obyčejní vězni měli nárok na jeden den týdně, vězni zprísněného režimu dva za měsíc. Praxe od zákonů se lišila. Někdy se volné dny rušily, aby se splnila norma, a pokud den volna dostali, museli pracovat na údržbě tábora.

Většina vězňů žila v barácích. Baráky byly jednoduché budovy ze dřeva s neomítnutými stěnami, s dřevěnou nebo hliněnou podlahou. Uprostřed mohl být stůl, zbytek prostoru zaplnily řady pryčů. Záchody většinou byly venku, což byl ve velkém mrazu problém. Stavěly se baráky pro úderníky – byly tam dokonce matrace a prostěradla.

V každé zóně se nacházely lázně. Měly sloužit k udržení hygieny a k odvěšování vězňů. Všichni v táborech přenášeli tyfus. Koupání se mělo realizovat

každých deset dní. Mezitím co se vězni sprchovali, jejich oblečení se dezinfikovalo. Dezinfekce často byla neúčinná, z důvodů nedostatků uhlí dezinfekční komora nebyla dost rozehrátá, nepřišla dodávka mýdla, nebo dozorcí byli líní tuto proceduru provádět.

Život v táboře doprovázel neustálý hlad. Polévka, kterou vězňové dostávali jednou či dvakrát za den byla vodová s podivným obsahem (někdy obsahovala zvířecí vnitřnosti, nebo pouze rybí hlavy a kosti, trochu brambor nebo zkaženého zelí). Této polévce vězňové říkali šlichta.

Často se měnily normy pro jednotlivé kategorie vězňů a táborových pracovníků, které se určovaly v Moskvě. Hlavním cílem bylo podávat minimální množství jídla, při kterém vězeň je schopen pracovat. Základní normou bylo – 550g chleba, 8g cukru, polévka k obědu, kaše ke snídani, k večeři 75g pohanky nebo nudlí, 10g tuků, 500g brambor nebo zeleniny, 15g soli a 2g náhražky čaje. Tato norma se měnila podle výkonu každého vězně.

Vězňové bohužel své normy nedostávali. Jakmile do tábora přišly potraviny, byly okamžitě rozkradeny veliteli tábora, dozorcí a těmi kdo pracoval v kuchyni.

Tábory byly soustředěny kolem zlatých, uhelných, niklových dolů, kolem stavby silnic a železnic, zbrojovek, chemiček, továren na výrobu kovů, elektráren, budování letišť, obytných bloků, kanalizačních systémů, kopání rašeliny, kácení stromů, atd. Normy na práci vypočítávali normovači. Tyto normy byly stanovovány podle civilních odborníků, kteří měli pořádné nářadí a stroje. V táboře také byli stroje, většinou však byli nefunkční a velmi zastaralé.⁵³

Ve dvacátých letech, vězni pracovali především na těžbě dřeva a jeho transportu. Podíleli se na tomto úkolu samozřejmě i ženské tábory. Byla to drastická práce, která dříve či později přiváděla slabé ženy do hrobu.⁵⁴ Později začali využívat vězně k těžbě nerostných surovin, zvláště železné rudy, zlata či uhlí. Od první poloviny třicátých let byla vězeňská práce uplatněná v největším rozsahu při výstavbě průmyslových a hospodářských objektů. Po válce narůstal význam

⁵³ APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 178-215.

⁵⁴ ADAMOVIČ-SLIZBERG, Olga. *Put'*. Moskva : Vozvraščenie, 2002. s 86-88.

kvalifikovaných vězňů, využívali je na tajné programy hospodářského a vojenského výzkumu a vývoje.

To, kdo bude úspěšný, byla otázka korupce. Výsledky politických vězňů se přepisovali kriminálníkům. Od nich pak dostávali různé věci, které ukradli od politických.⁵⁵

Na vrcholu táborové hierarchie byli velitelé, důstojníci, strážci, dozorcí a příslušníci eskort – byla to jedna kasta. Nebyli ani od vězňů úplně odděleni. Někteří se s vězni podíleli na černém trhu, někteří sdíleli společnou domácnost s odsouzenými ženami. Existovala nepsaná pravidla, jak dosáhnout postavení nebo získat výhody. Vězně, kteří si osvojili a naučili se nepsaná pravidla, bylo mnohem jednodušší se vyšvihnout výš v táborové hierarchii. V třicátých letech bylo naprosto normální povýšit vězně za dobré chování do postavení táborových dozorců. Stávalo se, že někdo uzavřel celý kruh – z důstojníka se stal vězněm a potom znovu dozorcem.

Ideologie státního otroctví nebyla vyhrazena pouze příslušníkům vedení Gulagu. Vězňové byli často vybízeni, aby spolupracovali. Byli jim nabízena privilegovaná postavení a jisté výhody, což znamenalo šance na přežití výměnou za zradu solidarity, která je váže k jejich druhům. Vždy se našel někdo, kdo na to přistoupil.

Vězňové se mohli posouvat na žebříčku hierarchie nahoru a dolů a mnozí toho využívali. Měnili svůj osud nejen spoluprací s úřady nebo odporem vůči nim, ale také vyjednáváním a manévrováním, prostřednictvím kontaktů a vztahů. Důležitou roli také hrálo to, zda člověk měl prostě štěstí nebo smůlu.

Jak již jsem zmiňovala, vězni se dělili na dvě velké skupiny kriminálníků a politických. Kriminálníci se dělili na různé kasty a společenství. Každé mělo vlastní kázeň, pravidla a zvyky, jejichž porušení se krutě trestalo. Na samém vrcholu této společnosti byli zloději ze zákona, kteří ostatním určovali pravidla. Jejich původ byl hluboko v kriminálním podsvětí carského Ruska. Zloději ze zákona odmítali jakoukoliv spolupráci s úřady, odmítali pracovat a mít občanský průkaz. Neměli nic

⁵⁵BABKA, Lukáš; BZONKOVÁ, Radka. *Jen jeden osud : Antologie sovětské lágrové prózy*. Vydání první. Praha : Academia, 2009. s 16-17.

společného s ohromnou většinou vězňů, odsouzených za kriminální činnost. Velká většina kriminálních vězňů nebyli skutečnými kriminálníky. Byli odsouzeni za „obecnou“ neboli nepolitickou kriminalitu, čili za věci, které se v jiných zemích vůbec nepokládají za trestné činy. Například jeden dělník dostal pět let tábora za dvě pětiminutová zpoždění do práce.

Tak jako kriminálníci nemuseli být opravdu zločinci a zloději, nebyla ani většina politických skutečně politickými. Byli to obyčejní lidé, které smetla hromadná zatýkání, i když nutně nezastávali nějaké politické přesvědčení.⁵⁶

3.6 Ženy, děti a nezletilí v tábore

Ženy musely plnit stejné pracovní normy a jíst stejnou vodovou polévku. Bydlely ve stejných barácích a jezdily ve stejných dobytčích vagonech. Nosily skoro stejné šaty a stejné nepadnoucí boty. Při vyšetřování se s nimi zacházelo stejně. Táborová zkušenost mužů a žen však stejná nebyla.

Mnoho lidí je přesvědčeno, že ženy se měli v táborovém prostředí mnohem lépe než muži, protože se o sebe mohly lépe postarat. Uměly si zašít šaty, lépe se udržovat v čistotě, lépe vydržely s malým množstvím jídla. Navzájem si pomáhaly a držely při sobě, což muži nedělali.⁵⁷

Solženicyn popisuje své pozorování ve vězení Krasná Presnja, kde byl transport žen. S údivem shledal, že většinou ženy nejsou tak hubené, vysílené a bledé jako muži. Celkem snášejí ženy vězeňský příděl jídla a vězeňská muka lehčeji.

S příjezdem do tábora se situace mění, zde je všechno pro ženu naopak těžší. Baráky jsou špinavé a páchnoucí, ženy nemohly sehnat ani teplou vodu, aby se umyly, pokud vůbec nějakou měly. V některých táborech v zimě voda byla jen zmrzlá a nebylo kde ji nechat roztát. Pobyt v táboře začíná lázní, její funkce se však zdeformovala a byla místem, kde se nahé ženy prohlížejí jako zboží. Tato prohlížecí tradice existovala již na Solovkach, tam však prohlíželi ženy oblečené. Po prohlídce

⁵⁶APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s. 256-268.

⁵⁷ Tamtéž, s. 278.

se muži dohadovali, kdo kterou si vezme. Podle statistiky na jednu ženu připadalo šest až sedm mužů. Později se poměr trochu vyrovnal, ale ne natolik, aby žena neměla cenu.

Ihned po příjezdu nového transportu ženám, zvláště těm hezčím, byl navrhnut lepší život. Mohly mít všechno – čistotu, praní, slušný oděv i dobrou práci. V tomto smyslu ženy měly lehčí život v táboře. Mohly si zachránit život. Pokud některá využila této možnosti již v prvních dnech, dostala práci na marodce, v kuchyni, účtárně nebo prádelně a tím si zajistila celkem bezstarostný pobyt v táboře. Pro některé je tento krok nemyslitelný, některé váhají a stydí se. Ženy v táboře ztrácejí smysl života, život už pro ně nemá žádný cíl, vede to k uvolnění veškerých zábran a svolení ke „vztahu“. Dostane-li se žena do situace, kdy si ji někdo vyhlídne, má dvě možnosti buď zemřít pod nátlakem a šikanou dozorců nebo sklopit hlavu a podřídit se.

Půvab v táboře znamená prokletí. Za ženou pořád chodí návštěvy, prosí ji nebo vyhrožují. V tomto případě není naděje uniknout, ale vybrat si takového, který ji ochrání před ostatními.⁵⁸

Zvláštní vzácností byla žena na Kolymě. Zde se zrodil výraz *tramvaj* – ženy byly masově znásilňovány, dokud byly při vědomí, při omdlení ji násilníci polili studenou vodou a vše pokračovalo až do smrti ženy. „*Jev, ke kterému za stalinských časů docházelo často a probíhal pokaždé, pod státní vlajkou a s tichým souhlasem dozorců i moci*“⁵⁹. Příběh tramvaje vypráví ve své povídce „*Kolymská tramvaj střední tíhy*“ Jelena Glinková, ekonomka, kterou zatkli za vlastizradu a spolupráci s německými okupanty, na základě dotazníku, ve kterém neuvedla, že roky 1941-1943 strávila v okupovaném Novorossijsku. Ve své povídce popisuje transport žen do rybářské osady Burgurčan na pobřeží Ochotského moře v tajze. V podpalubí lodí, která rozvážela náklad do osad, teď přivezli trestní brigádu. Zahnali je do chatrného dřevěného klubu (byl součástí osady), velitel eskorty nařídil všem, aby zůstali

⁵⁸SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 2. díl. 2. upravené vydání*. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 115-120.

⁵⁹BABKA, Lukáš; BZONKOVÁ, Radka. *Jen jeden osud : Antologie sovětské lágrové prózy*. Vydání první. Praha : Academia, 2009. s 379.

na svých místech a vydal se hledat místního úředního představitele, kterému měl transport předat.

Novinka, že přijel transport se ženami, se okamžitě roznesla po tajze. Začali se sem stahovat chlapi z celého okolí – rybáři, geologové, pracovní brigáda horníků, lágroví vězni... Uplatili eskortu pitím, a začali ženám házet cigarety, kusy chleba, konzervy. Po hodování se všichni uvolnili a začali se seznamovat. Mezitím eskorta pořád popíjela, a když padla v bezvědomí na zem, chlapi se vrhli na ženské, začali je odtahovat do klubu, kroutit jim ruce. Naházeli prkna na zem, zatloukli okna prkny, přinesli alkohol a jídlo. Následně povalili nevolnice na zem a u každé se utvořila fronta dvanácti lidí. Znásilňovalo se pod vedením řidiče, který dával povely: „Na koně“, „Zavři krám!“ muži se odvalovali a pouštěli na své místo dalšího čekajícího plně připraveného. Mrtvé ženy odtahovali ke dveřím a skládali je na hromadu, zbytek polévali vodou a znovu se u nich tvořili fronty. Takto se pokračovalo tři dny.⁶⁰

Z hlediska táborové správy se nepředpokládalo, že by ženy a muži mohli být v táborech pohromadě, avšak někdy se to stávalo. Vedení tábora ani o ženy vězeňkyně nestálo, protože byly fyzicky slabší a tím pádem brzdily táborovou výrobu a nestíhaly plnit normy, zhoršovaly statistiku. Možná i kvůli tomu počet žen posílaných do táborů zůstal poměrně nízký. V roce 1945 podle statistik počet žen v táborech dosáhl svého maxima – 30% vězňů v Gulagu.

Ženy mohly mít sice malou hodnotu pro tvůrce táborových výrobních statistik, nicméně byly velmi cenné pro vězně, dozorce a táborové zaměstnance. Ve smíšených táborech se nabízelo a vyjednávalo, nejčastější nabídkou byla výměna jídla za pohlavní styk.⁶¹

Pohlavní styky vězňů podle vnitřní instrukce gulagu byly trestné, vězni touto vášní ohrožovali výrobní plán. K aktu mohlo dojít vlastně kdekoli dokonce i na pracovišti. Práce se zastavila, pětiletka se zastavila, a následně velitelé táborů

⁶⁰BABKA, Lukáš; BZONKOVÁ, Radka. *Jen jeden osud : Antologie sovětské lágrové prózy*. Vydání první. Praha : Academia, 2009. s 375-382.

⁶¹APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 280-281.

nedostávali prémie. V jednom táboře tak potrestali dvě dívky, které běhaly do mužské kolony. Dozorce je přivázal ke koni a jel ho prohnat po stepi.

Smišené tábory existovaly od počátku revoluce až do konce druhé světové války. Od roku 1946 až do roku 1948 probíhalo naprosté oddělení mužů a žen. Rozeslali je do různých táborů nebo mezi nimi natáhli ostnaté dráty. Toto opatření vedlo ke zhoršení postavení žen ve výrobě. Pracovat čistě v ženských brigádách, kácet stromy nebo těžit zlato je pro ženy zvláště těžké. V této situaci se ženy začaly více honit za těhotenstvím, počet dětí tak vzrostl dvojnásobně.⁶²

Vzhledem k tomu, že v táborech existovala láska, sex, znásilnění a prostituce následovala potom těhotenství a porody. V Gulagu existovaly také porodnice, mateřské tábory a jesle pro nemluvňata a batolata. Ne všechny děti se do těchto zařízení narodila. Některé byly spolu s matkami zatčené. Existovalo několik zákonů, které upravovaly zatýkaní žen s dětmi, ale každý stanovoval něco jiného. Jeden zakazoval zatýkat těhotné a kojící matky, druhý povoloval dětem zůstat s matkou do jednoho a půl roku. Potom děti odebrali a předali je buď příbuzným, nebo do sirotčinců. Tato zkušenost děti poznamenávala na celý život.⁶³

Byly zde i ženy, obvykle z řad kriminálních, které chtěly otěhotnět úmyslně, aby byly zbaveny těžké práce nebo aby dostaly lepší jídlo a také možná aby využily amnestie pro matky s dětmi. Svě dítě nechtěly vidět ani se o ně nezajímal. V případě, že byly propuštěny na amnestii hned dítě odložily buď na nádraží nebo u cizích dveří.⁶⁴

Ne všechny ženy však, když zjistily, že jsou těhotné, chtěly přivést dítě do hrozných podmínek tábora. V Gulagu proto neměli jednoznačná pravidla pro potraty, někde je povolovali, někde za ně dávali další trest. V tom druhém případě docházelo k tomu, že ženy prováděly nešetrné potraty samy, v mnoha případech následně zemřely.

⁶²SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 2. díl. 2. upravené vydání*. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 122-124.

⁶³APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 286-287.

⁶⁴SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 2. díl. 2. upravené vydání*. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 123.

Podmínky v jeslích pro děti byly hrůzostrašné. Applebaum popisuje příběh ženy, která v táboře porodila holčičku Eleonoru. Dcera jí byla odebrána po roce a předaná do jeslí. V jeslích dítě se hned změnilo na „bledého ducha s modrými stíny pod očima a boláky po celé puse“⁶⁵ Matka nosila do ústavu otýpky dřeva na topení, které dávala ošetřovatelkám v jeslích, ty jí za to dovolovaly navštěvovat dceru i mimo návštěvní hodiny. Viděla, jak je probouzejí – násilím je tahaly z postýlek, kopaly do nich, pěstmi je mlátily a nadávaly, myly je v ledové vodě. Krmily je způsobem, že přivázali ručičky děti za židli a cpaly do nich kaší, ani jim nedávaly čas na spolknutí... Eleonora zemřela v patnácti měsících svého života. Její matka to, že dala svému dítěti život, považuje za největší zločin svého života.

V důsledku rozdělení žen a mužů v táborech se začaly vyskytovat homosexuální a lesbické vztahy. O lesbických se psalo častěji, než o homosexuálních. O lesbičkách se mluvilo ve středním rodě jako „ono“, rozdělávaly si role na „mamku“ a „taťku“. Neskrývali se a volně o svých vztazích mluvily.

Lidé zbavení všeho zoufale toužili po lásce. Většinou ji platonicky realizovali v dopisech. Dokonce se i brali v dopisech, i když se nikdy neviděli. Takový svazek byl posvátný a jejich láska vznešená.⁶⁶

3.6.1 Tábory pro děti a nezletilé

Jak již jsem uvedla, existovaly tábory pro nemluvňata a batolata. Jako v každém táboře zde byly velmi špatné podmínky. Hlavním důvodem bylo to, že jejich zdraví a blahobyt měly nízkou váhu pro táborové velitele, nijak nepřispívaly k produktivitě táborů. Děti obývaly nejhorší, nejstarší a nejstudenější baráky, v některých neměli ani elektřinu a pokojová teplota nikdy nevystoupila nad 11°C.

Správa gulagu v Moskvě na základě zpráv od inspektorů musela vědět, v jakých strašných podmínkách děti v táborech žily. Inspektoři ve svých zprávách se mnohokrát přimlouvali za předčasné propouštění matek s dětmi a také matek,

⁶⁵APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s. 288.

⁶⁶Tamtéž, s. 287-289.

kteře mají děti doma. Občas se takové amnestie uskutečňovaly, však pro děti, které v táborech zůstávaly, se nic neměnilo.

Obvykle ve dvou letech života byly děti přemístovány do sirotčince. Některé matky to schvalovaly, protože v tom viděly možnost úniku z tábora na svobodu. Jiným se to nelíbilo, protože věděly, že jejich děti následně mohou být přemístěny do jiného tábora a také mohou být přejmenovány. To znamenalo už nikdy se nesetkat se svým dítětem.

Však ani v sirotčincích život děti z Gulagu nezlepšil. Dětské domovy byly přečpané, špinavé, neměly pro děti oblečení a tak děti často umíraly.

Obzvláště těžký život měly v dětských domovech děti politických vězňů, zacházelo se s nimi hůř než ostatními dětmi, musely snášet posměšky a vyhánění. Dětem politických vězňů se říkalo „děti nepřátel“, dokonce jim při příchodu do sirotčince brali otisky prstů jako zločincům. Říkali těmto dětem, aby zapomenuly na své rodiče, a kdyby přišli je vyzvednout, aby s nimi neodcházely, protože to jsou nepřátelé lidu.⁶⁷

Zakládaly se také dětské tábory pro bezprizorné, pro sirotky nebo opuštěné děti v letech občanské války. Těžké podmínky, ve kterých musely přežívat v táborech, způsobily, že z těchto dětí vyrostli kriminálníci, zloději a prostitutky.

Bezprizorní i odsouzení nezletilí byli drženi v uzavřených nebo obyčejných dětských domovech a sběrných střediscích, v zařízeních lidového komisariátu spravedlnosti pro mladistvé delikventy, ve zvláštních dětských koloniích (zde byly zadržovány nejmladší do 15 let) a také ve věznicích a táborech spolu s dospělými.

Zákon k odsouzení nezletilých za zločinnou činnost Stalin velmi schvaloval, dokonce upravil návrh usnesení tak aby byly zatýkány děti již od 12let (před tím to bylo od 16let) a byly souzeny podle všech způsobů trestního postihu, včetně nejvyššího trestu, tedy smrt zastřelením. Například v roce 1936 odsoudily soudní orgány 15 031 mladistvých ve věku dvanáctí až šestnácti let. Usnesení bylo

⁶⁷APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 291-297.

schváleno 8. dubna 1935 Ústředním výkonným výborem a Radou lidových komisařů SSSR.⁶⁸

3.7 Shrnutí

V druhé části jsem se snažila podat popis života v táboře. Život v hrůzném systému začínal zatčením, neslo to s sebou pocity nespravedlnosti a naději ve vyřešení nedorozumění. Při vyšetřování místo tohoto vyřešení, vězňové byli přinuceni metodami mučení k nepravdivým doznáním, což vedlo v mnoha případech k zatčení dalších osob, včetně příbuzných a známých lidí. Po procesu vyšetřování následovalo odsouzení, v mnoha případech bez soudu podle předem stanovených rozsudků ve většině případů podle slavného paragrafu 58. Po odsouzení vězňové putovali dlouhou cestou do přidělených táborů. Transport sám o sobě byl metodou mučení. Byl to velký soubor nelidských podmínek, který vedl k záhubě mnoha vězňů. Dále jsem podala rozbor nejdůležitějších aspektů v táborovém životě, což byly pracovní a životní podmínky (zejména jídlo, bydlení, lázně a těžká práce), jak smíšených tak oddělených táborů mužů, žen a dětí.

⁶⁸ CHLEVŇUK, Oleg V. *Historie GULAGU* : od kolektivizace do "velkého teroru". První vydání. Praha : BB/art s.r.o., 2008. s 150-156.

4 Vrchol a zánik Gulagu

Třetí kapitola obsahuje táborový systém v době druhé světové války, kdy předpisy byly přísnější a život čím dál těžší. Za této doby Gulag pohltit mnoho vězňů z řad cizinců, ale zároveň osvobodil mladé, zdravé muže, kteří mohli bojovat v Rudé armádě. Proudů vězňů do táborů byly tak velké, že Gulag ve svých dějinách dosáhl vrcholu. V další podkapitole se budu věnovat problematice Gulagu po skončení války, která s sebou přinesla další řadu represí. Smrtí velkého sovětského tyrana a jeho nástupci se budu zabývat ve třetí podkapitole. Čtvrtá podkapitola se zabývá dobou propouštění, rehabilitaci vězňů a zánikem Hlavní správy táborů – Gulagu. V poslední kapitole se budu věnovat obdobím po zániku Gulagu, obdobím vlády Břežněva a Gorbačova. Toto období nese s sebou mnoho změn, jako je změna právního systému a Gorbačovova otevřená diskuse o problémech Sovětského svazu a zánik Sovětského svazu.

4.1 Táborový systém v době války

Kolektivní paměť Ruska považuje za začátek druhé světové války datum 22. června 1941, kdy začala Hitlerová operace Barbarossa – napadení sovětského spojence. V prvních dnech války ihned byl zaveden zpřísněný režim. Nepřátelé lidu teď byli vystaveni silnějším represím, mnoho z nich bylo popraveno. V táborech velitelé zakázali všechny dopisy, balíčky a noviny, nechali sejmout rozhlasové ampliony. Zrušení práva na dopisy v mnoha případech se týkalo pouze politických vězňů, pro ostatní toto právo bylo omezeno a dopisy procházely mnohem přísnější cenzurou. Vězni německého a finského původu byli odvoláni z továren na zpracování dřeva, i když to byli jediní odborníci, a posíláni na kácení stromů. Nejprísnějším byl rozkaz, který zakázal propouštět z táborů vězně odsouzené za špionáž, teror, vlastizrada, pravicové tendence a banditismus, které byly považovány za politické zločiny. V den propuštění dotyční dostali dopis s oznámením, že do konce války zůstanou v táboře.

Nové předpisy zavedly také delší pracovní dobu. Odmítání práce se teď považovalo za vlastizradu. Pokud se někdo provinil, mohl dostat od táborového soudu až trest smrti.

Dodávky potravin pro tábor byly omezeny na třetinu. Omezeny byly i dodávky mýdla a lékařských potřeb. Podle oficiálních statistik v průběhu válečných let zemřelo v táborech a koloniích více než dva miliony lidí. Do počtu nejsou zahrnuti lidé ve vyhnanství.

Situace pro svobodné obyvatelstvo byla taky zpřísněná. Nejvyšší sovět stanovil pro všechny továrny a instituce osmihodinový pracovní den a sedmidenní pracovní týden. Dělníkům bylo zakázáno opustit pracoviště. Trestem za porušení bylo odsouzení do tábora. Lidé hladověli, přiděl 110 g chleba zdaleka nestačil. Lidé lovili krysy a ptáky, kradli chléb umírajícím dětem, vraždili kvůli potravinovým lístkům a dokonce jedli mrtvoly. Za doby války zemřelo dvacet milionu občanů.

NKVD začátkem války musel evakuovat vězně ze západních táborů. Nedostatek času způsobil to, že NKVD jednoduše vězně postřílela (stalo se tak například v ukrajinském městě Lvově a v některých pohraničních oblastech). Dál od hranic se vedení Gulagu snažilo zajistit řádnou evakuaci. Pro nedostatek dopravních prostředků organizovaly pěší evakuace. Ti, kteří nemohli jít, byli zastřeleni.

V letech války začalo zatýkání cizinců. Odstartoval to vpád do východního Polska, v září 1939. Byla oživena administrativní deportace, proces, který kdysi podnítil car a později se používal proti kulakům. Administrativní deportace je procedura, při níž jednotky NKVD přišly do domácnosti a nařídily obyvatelům, aby odjeli. Naložily je na nákladní auta a odvezly. Neprobíhal žádný formální proces – žádné zatčení nebo soudy. Někoho poslaly do tábora, někoho do vyhnanství. Deportované vyvezli do lesů nebo malých vesnic v severním Rusku, Kazachstánu nebo v Střední Asii, a nechali je, aby se o sebe starali sami. Deportace se hodila do Stalinova plánu osídlit severní oblasti Ruska.

Dalším důvodem hromadných deportací možná byly etnické čistky, které Stalin maskoval pod odplatu za kolaboraci. Deportování byli Kavkazané, Tataři, povolžští Němci, lidé z pobaltských států. V tomto případě by se hodil pojem „kulturní genocida“. Stalin chtěl zbavit Sovětský svaz toho, co považoval

za nepřátelské společenské struktury. Úřady zrušily všechny autonomní republiky a dřívější obyvatelé odstranily z historických knih.⁶⁹

Cizinci putovali do táborů ve velkých masách také jako váleční zajatci. Ne všichni se však do táborů dostali. Docela známý je příběh více než 15 000 polských důstojníků, kteří byli na Stalinův rozkaz postřílení NKVD v roce 1940. Na jaře 1943 v Katyňském lese byl nalezen hromadný hrob s těmito důstojníky. Oficiálně se tyto oběti přisuzovaly Německu, až v roce 1992 ruský prezident Boris Jelcin předal polskému prezidentu kopii rozkazu k popravám z roku 1940 podepsaného Stalinem a pěti členy politbyra.⁷⁰ Sovětský svaz zajal 2 388 000 Němců a dalších 1 097 000 vojáků, mezi které patří Italové, Rumuni, Rakušané, Maďaři, Francouzi, Holanďané, Belgičané a kolem 600 000 Japonců.

Pro válečné zajatce NKVD založil nové oddělení nucených prací. Nikdy však nebyl znám rozdíl mezi tábory Gulagu a tábory pro válečné zajatce. Zajatci byli posíláni někdy do speciálních táborů a někdy rovnou do Gulagu. V každém případě zajatci vykonávali stejnou práci jako ostatní zekové a také dostávali politická školení v sovětském duchu, zvláště protifašistická školení.

Pro nenapravitelné a nebezpečné válečné zločince byl vymyšlen zvláštní trest 15-25 let ve zvlášť přizpůsobených lagrunktech – katorgách. Tento název pochází z vězeňství v carském Rusku. Vězni v katorze byli odděleni od ostatních vysokým plotem, měli pruhované uniformy s číslem na zádech, vepředu a na čepici. Pracovali více hodin, měli méně volných dnů a mohli vykonávat pouze těžkou fyzickou práci.

Stejně jak přinesla válka sovětským vězňům nemoci a smrt, přinesla válka mnohým také svobodu. V prvních dnech války nabyla účinnosti amnestie pro zdatné, zdravé muže, kteří mohli bojovat. Byli propouštěni rovnou do Rudé armády. Amnestie se týkala těch, kdo byli odsouzeni za běžné, nevýznamné administrativní a hospodářské trestné činy. Profesionální zločinci a političtí vězni byli z amnestie

⁶⁹APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 361-373.

⁷⁰BUTLER, Rupert. *NÁSTROJE STALINSKÉHO TERORU*. 1. české vydání. Praha 3 : Svojka & Co., s. r. o., 2010. s 94.

vyloučeni. Výjimkou bylo propuštění nejvyšších důstojníků, kteří byli zatčeni v třicátých letech. Rozkazy o amnestiích se opakovaly až do konce války.

V době kdy se válka chýlila ke konci, NKVD vstoupila do fáze expanze. Sovětská tajná policie začala přenášet své metody do okupovaných částí Evropy. Učila nové zahraniční kolegy táborovému režimu a metodám. Ve východním Německu bylo založeno jedenáct zvláštních koncentračních táborů. Táborové měly za úkol rozbít základy německé buržoazie. Z toho důvodu zde nebyli váleční zločinci ani vůdčí nacisté, ale právníci, soudci, obchodníci, podnikatelé, lékaři. Podobný typ táborů byl také v Maďarsku a v Československu. Československý systém měl však jednu zvláštnost. Osmnáct lagpunktů bylo rozmístěno kolem jáchymovských uranových dolů. Vězňové s dlouhými tresty sem byli posíláni zemřít. Při dobývání uranu na sovětský projekt atomové bomby na sobě neměli žádné speciální oděvy ani jinou ochranu.

Táborové se zakládaly také v Polsku, Rumunsku, Bulharsku a Jugoslávii. Většina těchto táborů nepřetržovala a byly zavřeny ještě před Stalinovou smrtí. Výjimkou jsou tábory v Číně, které vznikly v období čínsko-sovětské spolupráce. Tyto tábory stále existují, i když se sovětským táborům už podobají málo. Jsou to pracovní tábory, po kterých následuje vyhnanství, jak tomu bývalo za stalinismu. Táborové velitelé jsou ale humánnější, nejsou posedlí normami, a více se soustředí na převýchovu.⁷¹

4.2 Poválečný stav v Gulagu

Vězňové, kteří doufali v amnestii po vítězství nad Německem, se dočkali pouze trpkého zklamání. Místo zmírnění represí se vedení pustilo do nových velkých zatýkání. Navíc tábory převzaly novou roli střediska pomsty a trestu pro „kolaboranty“. Velkou část kolaborantů tvořily ženy obviněné ze styků s Němci. Říkalo se jim „s pod němca“ (protože leželi pod Němci). Drsné zacházení čekalo na nově zatčené politické vězně, kteří byli obviněni zejména ze špionáže – žádná

⁷¹ APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 374-398.

korespondence, balíčky... Po propuštění trestanci se nesměli vrátit domu a museli zůstat poblíž tábora a vykonávat stejně těžkou práci jako během výkonu trestu.⁷²

Začala studená válka. Americká atomová bomba, která spadla na Hirošimu, vedla Sovětský svaz k přesvědčení, že se musí zabývat vojenskou a průmyslovou výrobou a nikoliv výrobě spotřebního zboží po kterém tak hladověl ruský národ po chudé válce.

V březnu 1946 NKVD byl rozdělen do dvou úřadů:

1. MVD – ministerstvo vnitra, které mělo pod kontrolou Gulag a vesnice vyhnanců,
2. MGB (později KGB) – měl na starosti kontrarozvědku a zahraniční rozvědku, měl dohled nad pohraniční oblastí a nad protivníky režimu.

V letech 1948-1949 přišla série znovu uvěznění bývalých vězňů. Vyšetřování skoro neprobíhalo, položili zatčeným pouze několik otázek. Většinu znovu zatčených poslali do dalekých oblastí země, jako je Kolyma, Novosibirsk, Krasnojarsk nebo Kazachstán.⁷³

Druhé zatčení pro uvěznění provázelo pocit lhostejnosti, ne jak tomu bylo u prvního zatčení, kdy lidé zažívali velký šok. Například když byla znovu zatčena jedna vězeňkyně, nevezala si ani šatstvo a raději ho nechala dětem k užitku. Věděla, že už po druhé tábor nepřežije.⁷⁴

Utuzování represivních mechanismů, nepostihlo pouze politické, kteří byli izolováni ve zvláštních táborech, aby se předešlo vzpourám a neustálým konfliktům s kriminálníky, ale také profesionální zločince. Zisk pro stát byl velmi důležitý a jejich lenost, výhrůžné chování, zkaženost produktivity práce táborů poškozovaly. Takovýmto způsobem se rozhodl Gulag ukončit nadvládu zločinců a zničit „vory v zákoně“. Byly zřízeny kriminální lagpunkty pro zločinecké recidivisty. Výhody byly nabízeny pouze těm, kdo se vzdal svých „zákonů“ a spolupracoval s úřady.

⁷² BUTLER, Rupert. *NÁSTROJE STALINSKÉHO TERORU*. 1. české vydání. Praha 3 : Svojk & Co., s. r. o., 2010. s 113-114.

⁷³ APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 400-4002.

⁷⁴ ADAMOVIČ-SLIZBERG, Olga. *Put'*. Moskva : Vozvraščenie, 2002. s 159.

Mohli libovolně zacházet se svými bývalými druhy, mohli je mučit a dokonce vraždit. Této válce se říkalo „válka mezi čubkami a zloději“. Správě tábora však tato kontrola nad zločinci vymkla z rukou. Museli znovu různé druhy zločinců od sebe oddělit.

Správa Gulagu chtěla skoncovat s kriminálními recidivisty a zvýšit výrobu, izolovat kontrarevolucionáře, aby nenakazili svým postojem ostatní. Odbojnost politických a kriminálků však vedl ještě k větší krizi. Všem začalo být jasné, že tábory jsou zkorumpované, marnotratné a nevýnosné. Neviděl to pouze Stalin, posedlý represemi a náklonnosti k ekonomice s otrockou prací. Stalin opět zahájil stavební projekty a nikdo se za jeho života před ním neodvážil nic namítnout.

V táborech se začali bouřit vězni, a odmítat práci. Jako motivaci pro zvýšení vězeňské produktivity práce se jim měli zkracovat tresty a vyplácet mzda, která však z větší části končila v kapsách úředníků. Ale i malé množství peněz způsobilo změny v táborech. Vězni používali peníze pro koupí lehčí práce, podplacení strážných. Do táborů se začala pašovat vodka a drogy. Situace začala být neúnosná.⁷⁵

Od počátku studené války a po vzniku Izraele Stalin byl přesvědčen, že mu hrozí válka ze strany USA. Podezřívá ŽAV - židovský antifašistický výbor, který byl založen za války na podporu Židů v zahraničí. Členové ŽAV byli pozatýkáni a obviněni z buržoazního nacionalismu, kosmopolitismu a vlastizrady. V téhle době Stalin již byl velmi nemocný a všude kolem sebe viděl spiknutí. Když mu osobní lékař doporučil kvůli narušenému zdraví omezit pracovní zátěž, nechal ho Stalin zatknout i s dalšími kolegy (zčásti Židy). Stalin byl přesvědčen o hromadném lékařském spiknutí. Odvolal ministra bezpečnosti Abakumova, kterého nahradil Ignat'jev. Ignat'jev dostal za úkol vymlátit z lékařů doznání.

Židé byli napadáni po celém sovětském svazu. Stalin dokonce měl v plánu deportaci Židů do východosibiřské oblasti. Židé však nebyli jediní, dalším cílem byly gruzínské etnické skupiny. To velmi znepokojovalo Beriju, který byl také původem Gruzín.⁷⁶

⁷⁵ APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 404-411.

⁷⁶ BUTLER, Rupert. *NÁSTROJE STALINSKÉHO TERORU*. 1. české vydání. Praha 3 : Svojk & Co., s. r. o., 2010. s 136-138.

4.3 Stalinova smrt

Stalin zemřel dne 5. března 1953. V noci na 1. března po velké pitce Stalin prodělal mozkovou mrtvici, po které následovalo pět dní bezvědomí.

Berija, který zřejmě měl z této události radost, převzal samozvaně moc a začal provádět změny. Již 6. března vyhlásil reorganizaci tajné policie.⁷⁷ Odpovědnost za Gulag převzalo ministerstvo vnitra, v jurisdikci MVD zůstaly pouze tábory pro politické vězně. Mnohé podniky Gulagu Berija převedl pod jiná ministerstva (lesnictví, průmyslu). Další změnou bylo vyhlášení amnestie pro vězně s trestem do pěti let, pro těhotné nebo ženy s dětmi a pro mladistvé do 18let. Propustil všechny vězně z případu lékařského spiknutí. Při vyšetřování udělil zákaz používání fyzického násilí. Zastavil ihned práce na Stalinových projektech. Dne 16. června Berija prohlásil, že chce zrušit systém nucených prací kvůli jejich hospodářské neefektivitě.

Reformy, které Berija prováděl, probíhaly v rychlém tempu a jejich intenzita vyvolala ve vládnoucích kruzích zděšení. Chruščov, Malenkov a další si uvědomovali, že si Berija připravuje půdu na převzetí moci po Stalinovi. To samozřejmě nemohli dopustit, proto na narychlo svolaném mimořádném presidiu z iniciativy Chruščova byl Berija zatčen, tajným politickým soudem dne 22. prosince 1953 odsouzen k smrti za velezradu a terorismus a bez odkladu popraven.⁷⁸

⁷⁷ BUTLER, Rupert. *NÁSTROJE STALINSKÉHO TERORU*. 1. české vydání. Praha 3 : Svojk & Co., s. r. o., 2010. s 140.

⁷⁸ SEBAG MONTEFIORE, Simon. *STALIN : Na dvoře rudého cara*. Vydání první. Praha : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 605-616.

4.4 Propouštění a zánik Gulagu

Počátkem 50. let začala krize stalinského táborového systému, obzvláště ve zvláštních táborech. Po Stalinově smrti nastaly velké táborové nepokoje na různých místech. Velitelé táborů vyjednávali se stávkujícími vězni, pokud přemlouvání nezabralo, postříleli vězně z kulometů. Ve mnoha případech stávkující převzali vedení nad táborem. Kriminální i političtí vězňové se spojili a spolu plánovali stávky. Zastrášení úředníci a náčelníci prchali z táborů.⁷⁹

Po hojných stávkách vedení úplně ztratilo zájem o tábory nucených prací. Další přehledy financí znovu potvrzovaly, jak jsou nevýnosné. Dne 10. července 1954 se vrátila v táborech osmihodinová pracovní doba, zjednodušil se táborový režim, za dobrou práci vězně mohli dosáhnout propuštění. Zvláštní tábory byly zrušeny.

Ústřední výbor začal přezkoumávat případy vězňů, kteří byli opětovně odsouzeni. Chruščovova vláda přinesla částečnou destalinizaci Sovětského svazu. I přes svou blízkou spolupráci se Stalinem přednesl Chruščov svůj tajný projev na uzavřeném zasedání XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu. Projevem „kult osobnosti a jeho důsledky“ podhalil a odsoudil diktátorské praktiky svého předchůdce. Po projevu propouštění a rehabilitace nabraly konečně rychlost. Pro urychlení procesu byl vytvořen nový mechanismus – trojky. Dříve odsuzovaly, teď propouštěly.⁸⁰ V roce 1954 byl založen KGB a fungoval následujících 37 let. Stal se největší bezpečnostní institucí na světě.⁸¹

MVD navrhlo vytvoření normálního vězeňského systému, jak tomu bylo v ostatních evropských zemích. Vězni měli pracovat tak, aby se naučili užitečným dovednostem s cílem jejich zařazení do civilního života po propuštění na svobodu.

⁷⁹SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 3. díl. 2. upravené vydání*. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 162-173.

⁸⁰APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 435-437.

⁸¹BUTLER, Rupert. *NÁSTROJE STALINSKÉHO TERORU*. 1. české vydání. Praha 3 : Svojk a Co., s. r. o., 2010. s 147.

Šéf KGB tento návrh ostře napadl. Výsledkem bylo zrušení Gulagu v roce 1957. Největší komplexy táborů Dalstroj a Norilsk byly demontovány jako první, ostatní následovaly. Otrocká práce již pak nikdy netvořila součást ekonomiky Sovětského svazu.

Gulag zanikl, jenže nereformovaný justiční systém zůstal. Soudcové zůstali zaujatí a nespravedliví jako předtím. Vězeňský systém zůstal stejný. Ve stejných celách si vynucovali stejný režim ti samí žalávníci.⁸²

4.5 Éra po zániku Gulagu

Stalinova smrt skutečně přinesla konec hromadné otrocké práce, tábory však úplně nezmezily a věznice se nestaly součástí obyčejného vězeňského systému. Tábory byly přejmenovány na kolonie s různým režimem, který stanovil soud podle závažnosti zločinu.⁸³ Ještě za doby Chruščovové, tajná policie zavírala lidi v podstatě za nic. Brežněvův KGB již zavíral lidi pro něco, i když ne za opravdové zločiny, ale za náboženskou, literární nebo politickou opozici vůči Sovětskému svazu. Tuto novou generaci politických vězňů nazývali disidenti nebo vězni svědomí.

V roce 1960 byl přijat nový trestní kodex. Byl liberálnější, zrušil noční výslechy a omezil moc KGB i MVD. Byl také zrušen paragraf 58, místo něho byl vytvořen paragraf 70 – antisovětská agitace a propaganda; paragraf 72 – organizování zvlášť nebezpečných zločinů proti státu a účasti v antisovětských organizacích; a paragraf 142 - narušení zákona o odluce církve a státu. Zatčeným bylo zaručeno soudní projednání jejich přečinů.

V roce 1966 neostalinismus zvítězil. Chruščova nahradil Leonid Brežněv, který se snažil očistit Stalinovou pověst - chybný, ale obdivuhodný vůdce. V roce 1982 Brežněv zemřel, vystřídal ho sedmdesátiletý Andropov, kvůli kterému se na první polovinu osmdesátých let pohlíží jako na nejrepresivnější období

⁸²APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 438.

⁸³SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 3. díl*. 2. upravené vydání. Praha : OK CENTRUM, 1990. s 289.

po Stalinovi. Byl přesvědčen, že disidenti i přes malý počet představují velkou hrozbu. Andropov uskutečnil velké množství zatčení a znovuzatčení, tak jako za Stalinovy éry.⁸⁴

V březnu 1985 vůdcem Sovětského svazu stal Michail Gorbačov. Pocházel z rolnické rodiny. Již od počátku prosazoval svou vůli a prováděl změny ve straně i vládě. Doufal, že veřejná diskuse (glasnost') o hospodářské, ekonomické a společenské krizi povede k restrukturalizaci (perestrojce).⁸⁵ Veřejnost znovu mohla číst zakázanou literaturu, v tisku vycházely články, za které se dříve mohlo dostat až 25let. Na konci roku 1986 udělil všem politickým vězňům amnestii. Amnestie nadobro skoncovala s politickými věznicemi a tábory.

V listopadu 1991 ruský parlament schválil „Deklaraci práv a svobod jednotlivce“. Zaručuje svobodu cestování a náboženství, svobodný nesouhlas s vládou.

Gorbačovová glasnost' o sovětské minulosti podkopala legitimitu sovětské vlády. Jakmile se o stalinské minulosti vyřkla pravda, přestal být udržitelný mýtus o sovětské velikosti. Obsahovalo to příliš mnoho krve, krutosti a lži.⁸⁶

Zánik Sovětského svazu nastal 24. prosince 1991. Den na to Gorbačov odstoupil. Svaz sovětských socialistických republik zanikl spolu s KGB, který byl reorganizován na FSB – federální bezpečnostní služba.⁸⁷

⁸⁴APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 451-471.

⁸⁵BUTLER, Rupert. *NÁSTROJE STALINSKÉHO TERORU*. 1. české vydání. Praha 3 : Svojka & Co., s. r. o., 2010. s 179.

⁸⁶APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. s 475-479.

⁸⁷BUTLER, Rupert. *NÁSTROJE STALINSKÉHO TERORU*. 1. české vydání. Praha 3 : Svojka & Co., s. r. o., 2010. s 183.

4.6 Shrnutí

Poslední část práce navazuje na výklad vývoje táborů a jejich správy na první část, popisuje chod táborů a represe za doby druhé světové války a po ní. V době války pokračovalo rozšíření Gulagu. Svého maxima dosáhl na začátku padesátých let, kdy tábory hrály ústřední roli v sovětském hospodářství. Těžily velkou část zlata, cínu, uhlí a mnoho dalších přírodních zdrojů.

Jako masový systém nucené práce byly tábory rozpuštěny po Stalinově smrti. Jeho političtí dědicové věděli, že tábory představují zaostalost a nevýhodnou investici. Tím však tábory úplně nezakly. Několik z nich bylo v pozdějších letech přetvořeno na vězení pro demokratické aktivisty, spisovatele a kriminální vězně. Lze říct, že sovětské koncentrační tábory trvaly tak dlouho, jako samotný Sovětský svaz.

5 Závěr

Předmětem bakalářské práce byla otázka sovětských koncentračních táborů. Cílem bylo podat souhrnný rozbor struktury a chodu táborů, vyložit dějiny systému táborů, historickou situaci v době jejich vzniku a zániku, život a práci v táborech. Domnívám se, že stanoveného cíle práce bylo dosaženo.

Systém pracovních táborů Gulag má dlouholetou historii. Vznik nucených prací se datuje kolem roku 1918 za tehdejšího vůdce Lenina. Po Leninovi systém převzal a rozšířil největší tyran v sovětských dějinách Stalin. Za jeho vlády tábory získaly nový smysl, nucené práce měly přinést urychlenou industrializaci. V letech 1937 a 1938 Stalin provedl největší čistku za dob Gulagu. Týkala se jak obyčejných lidí, tak velitelů táborů a lidí z vyšších funkcí. Další rozšíření následovalo za doby druhé světové války a zatýkáním po ní. Represe spočívaly zejména v inscenovaných procesech, mučení a popravách. Nejúčinnějšími nástroji pro dosažení Stalinových cílů se staly státně bezpečnostní služby, zejména tajná policie. Nejprve byla známá pod názvem Čeka, následně pak jako OGPU, NKVD a nakonec KGB. Ačkoliv Stalin věřil, že Gulag je rozhodujícím článkem pro sovětský hospodářský růst, po jeho smrti se systém koncentračních pracovních táboru rozpadl.

Účel Gulagu, i přes to, že měl vychovávat vězně, byl ekonomický. S vězni se zacházelo jako s dobytkem. Byli přesouváni sem a tam, nakládáni na dobytčí vagóny, krmeni byli podle uvážení dozorců. Vězni byli vykořisťováni a stali se zbožím. Jedinou jejich hodnotou byla produktivita práce a plnění stanovených norem.

Pracovní a životní podmínky v táborech každým rokem a na každém místě se nesmírně měnily, a to v jednom a tomtéž komplexu. Prvořadou povinností v sovětských táborech byla práce. Kolem práce se točil život a podle úspěšnosti v práci se určoval blahobyt vězňů. Na rozdíl od nacistických táborů, zde nebyla žádná kategorie vězňů, jejichž smrt byla jistá předem. Úděl vězňů se mohl zlepšit, mohli pracovat v pohodlnějších podmínkách. V každém táboře existovala vězeňská hierarchie, po které mohli šplhat. V Gulagu se vyskytovaly rozličné tábory,

od smrtelných táborů na Kolymě po docela přijatelné tábory pro vědce, kde mohli pracovat v poměrně dobrých podmínkách jako inženýři nebo fyzici.

Krutost v táborech nebyla dána ústřední správou. Závisela na klimatických podmínkách a na povaze dozorců. V některých táborech dozorcí byli přímo sadističtí. Častěji však krutost plynula z vlastních zájmů. Z dobře plněných norem nebo zastřelení vězně na narafičeném útěku, dostávali finanční odměny a dovolené.

Sovětské tábory byly budovány pro určitý typ civilistů, kteří byli členy nepřátelské skupiny, nebo v nějaké míře byli s těmito skupinami spojováni, pro lidi, kteří kvůli své rase nebo politickému názoru byli posouzeni jako nevhodní nebo nebezpeční pro společnost.

Gulag napáchal mnoho zlého – zničil rodiny, odtrhl děti od rodičů a odsoudil miliony lidí k životu ve smrticích táborech tisíce kilometrů daleko od jejich rodin. Vězni v táborech umírali kvůli neschopnosti a nedbalosti vězňitelů. Práce v zimním období v lese při kácení stromů nebo ve zlatých dolech zaručovala jistou smrt. Vězni byli střílení, ponecháni umírat bez lékařského ošetření nebo v korekcích bez jídla a v mrazu.

Studiem sovětských koncentračních táborů napříč kulturními dějinami jsem odhalila jejich specifické detaily. Mezi ně patří organizování života v táboře, vývoj táborů v průběhu času, jejich zpřísnění nebo naopak jejich úpadek. Podle přečtených výpovědí bývalých vězňů lze říci, že tyto detaily rozhodovaly o jejich životu či smrti. Každý jednotlivý příběh má jedinečné kvality, každý tábor představoval pro lidi různých povah různý druh utrpení.

Domnívám se, že Rusko by mělo dějinám Gulagu věnovat větší pozornost. Několik pamětních desek je zřízeno, není zde však ani národní místo smutku nebo památník, který by oficiálně uznal utrpení obětí. Historici se snaží o budování muzeí na místech kde dříve byly tábory. Více než s podporou místních úřadů se však setkávají s podporou západoevropských a amerických nadací.

Minulost Ruska je jako zlý sen, zapomenout se na to ale nesmí. Neznalost a nezájem o minulost může připravit Rusy o hrdiny stejně jako o oběti. Musíme znát svou minulost, abychom měli na co být hrdí. K nastudování dějin Sovětského svazu máme omezené možnosti, z důvodu překrucování pravdy státními orgány. Jsou ale již v archivech dostupné dokumenty, které jsou pravdivé. Velkým přínosem dle

mého názoru jsou také literární díla od bývalých vězňů, která ukazují soubory procesů jako je zatčení, vyšetřování, transport, nucenou práci a vypravují jednotlivé příběhy.

I přes hrůzy, které Gulag obnáší, je to velmi zajímavé téma, které si zaslouží hloubkové prostudování a širší zpracování.

6 Použitá literatura

BABKA, Lukáš; BZONKOVÁ, Radka. *Jen jeden osud : Antologie sovětské lágrové prózy*. Vydání první. Praha : Academia, 2009. 652 s. ISBN 978-80-200-1701-7.

APPLEBAUM, Anne. *Gulag : historie*. Vydání první. Praha - Plzeň : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. 604 s. ISBN 80-7306-152-X.

CHLEVŇUK, Oleg V. *Historie GULAGU : od kolektivizace do "velkého teroru"*. První vydání. Praha : BB/art s.r.o., 2008. 477 s. ISBN 978-80-7381-462-5.

ŠALAMOV, Varlam. *Kolymskyje rasskazy*. Moskva : Sovetskij pisatel', 1987. 255 s.

BUTLER, Rupert. *NÁSTROJE STALINSKÉHO TERORU*. 1. české vydání. Praha 3 : Svojka & Co., s. r. o., 2010. 192 s. ISBN 978-80-7352-602-3.

ADAMOŤ-SLIOZBERG, Olga. *Put'*. Moskva : Vozvraščenie, 2002. 288 s. ISBN 5-7157-0132-5.

MALOUMIAN, Armand. *SYNOVÉ GULAGU*. 2. české vydání. Praha : Konsultace, 1990. 157 s. ISBN 80-7124-012-5.

SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 1. díl*. 2. upravené vydání. Praha : OK CENTRUM, 1990. 356 s. ISBN 80-900270-0-8.

SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 2. díl*. 2. upravené vydání. Praha : OK CENTRUM, 1990. 349 s. ISBN 80-900270-0-8.

SOLŽENICYN, Alexandr. *Soustroní GULAG : 3. díl*. 2. upravené vydání. Praha : OK CENTRUM, 1990. 317 s. ISBN 80-900270-0-8.

SEBAG MONTEFIORE, Simon. *STALIN : Na dvoře rudého cara*. Vydání první. Praha : Dobrovský - BETA a Ševčík, 2004. 757 s. ISBN 80-7306-160-0.

Solovki Encyclopaedia [online]. 1998, 2001 [cit. 2011-01-18]. Dostupné z WWW:
<<http://www.solovki.ca/>>.

MORYKOV, Jurij. *Www.solovki.ru : Соловецкие острова* [online]. 2004 [cit. 2011-04-18]. Соловки.РУ. Dostupné z WWW:
<<http://www.solovki.info/?action=archive&id=219>>.

7 Seznam příloh

Příloha 1: Solovecký klášter

[online]. [cit. 2011-04-15]. URL:

<<http://drugoi.livejournal.com/2721591.html>>.

Příloha 2: Příchod vězňů do Soloveckého tranzitního tábora Kemu

[online]. [cit. 2011-04-15]. URL:

<<http://drugoi.livejournal.com/2721591.html>>.

Příloha 3: Maxim Gorkij (uprostřed) na Soloveckém ostrově

[online]. [cit. 2011-04-15]. URL:

<<http://drugoi.livejournal.com/2721591.html>>.

Příloha 4: Vězni budují Bělomořský kanál

[online]. [cit. 2011-04-15]. URL:

<<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Belomorkanal.png>>.

Příloha 5: Podvýživa

[online]. [cit. 2011-04-15]. URL:

<<http://www.google.cz/search?q=v%C4%9Bz%C5%88ov%C3%A9+v+Gulagu+foto&hl=cs&client=firefox-a&hs=6En&rls=org.mozilla:cs:official&channel=s&biw=1264&bih=604&prmd=ivns&tbn=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=jDu4TciKO9DFswbSx-TqAw&ved=0CBsQsAQ>>.

Příloha 1: Solovecký klášter

Příloha 2: Příklad vězňů do Soloveckého tranzitního tábora Kemu

Příloha 3: Maxim Gorkij (uprostřed) na Soloveckém ostrově

Příloha 4: Vězni budují Bělomořský kanál

Příloha 5: Podvýživa

